

zuse

Julehilsen fra Rønne.

Toldboden. Rønne.

Tiden som afløser i toldvæsenet

Willum Mortensen – en Øresundstolders liv og virke i
begyndelsen af 1600-tallet

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad
for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977.

Bestyrelsens medlemmer er:

Direktør for SKAT Jesper Rønnow Simonsen (formand), København.

Forlagschef, mag. art. Henrik Fode (næstformand), Aarhus.

Specialkonsulent Gunnar Jakobsen (sekretær), Birkerød.

Museumsinspektør Hans Munk Pedersen (redaktør), Frederikshavn.

Underdirektør Søren Vigilius Christensen, Aarhus.

Kommitteret Ole Kjær, Chefkonsulent Anders Bech Christensen,
Museumsformidler Tora Ribers, og VAT Manager Britt Nielsen, København.

Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø,
telefon 72 37 03 44 eller på www.zise.dk.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkeltmedlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange årligt, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til redaktøren,
Hans Munk Pedersen [hmu@kystmuseet.dk]
eller til sekretæren, Gunnar Jakobsen [gj.ccta@post.tele.dk]
Lyngholmen 5, 3460 Birkerød
telefon 38 86 11 51

www.zise.dk
ISSN 001 05-8355 - Tryk: Merco Print

Forsiden prydes af en julehilsen fra Rønne. Undskyldningen for at bringe dette postkort er at finde i Kurt Mortensens artikel om toldvæsnets afløserkorps. Han var selv en del af korpset i slutningen af 1960'erne, og han gjorde tjeneste mange steder i Danmark og også flere gange på Bornholm – dog ikke i Rønne. Til gengæld passer motivet til årstiden. Postkortet stammer formentlig fra ca. 1910. Lodshuset til venstre for toldkammerbygningen blev erstattet af et nyt i 1913.

Indledning

af Hans Munk Pedersen

Zise har gennem årene bragt erindringsstof fra ansatte i Told og Skat. Det har givet indblik i det arbejdsliv, der har udfoldet sig, og strukturændringer på området er blevet beskrevet indefra. Men der er en særlig personalegruppe i toldvæsenet, som der ikke er skrevet meget om, nemlig toldvæsenets afløserkorps, som rykkede ud, når der var ferie eller orlov på mindre toldsteder. Det rades der bod på i dette nummer af Zise, hvor Kurt W. Mortensen fortæller om "Tiden som afløser i Toldvæsenet". Resten af nummeret er viet den helsingørske tolder Willum Mortensen. Mogens Jensen

har gravet dybt i arkivalierne og stykket et spændende og nuanceret billede sammen af den meget aktive og indflydelsesrige tolder, der virkede ved Helsingør Toldbod fra 1605 til sin død i 1637. Hvis nogen skulle være af den opfattelse, at en tolder i Helsingør alene fik tiden til at gå med at fortolde de fartøjer, der passerede Kronborg, vil de se andledes på sagen, når de har læst Mogens Jensens artikel. Gennem Willum Mortensens mangeartede økonomiske aktiviteter får vi et fascinerende indblik i den tids erhvervsliv og politiske netværk.

Tiden som afløser i toldvæsenet

af Kurt W. Mortensen

I toldvæsenet havde man før 1967 et afløserkops på ca. 10-15 personer af dels told-assistentlinien, dels kontorassistenter og toldbetjente. Det var en hel institution i sig selv, der styredes fra Overtoldinspektoratet for Østifterne og senere fra Direktoratet for toldvæsenet. Særlig én person styrede det hele og det var "Stoffer", toldinspektør O.G.E. Nielsen (senere kontorchef i 1. kontor (Personaleadministration) i Direktoratet for toldvæsenet), og ham var det godt at holde sig gode venner med, jf. nedenfor.

Hver afløser havde en bestemt base på

et toldkammer, hvor han/hun gjorde tjeneste, når vedkommende ikke var udstationeret.

Der var i den periode 76 toldkamre og det var især de mindre toldkamre, der havde brug for afløsning ved ferier og sygdom og hvis toldkammeret evt. var kommet bagud med nogle af de bundne opgaver. Ved grænseovergangene var der også ofte brug for afløsere. Det var især i Rødbyhavn og Gedser, hvor datidens - først og i midten af tresserne - moderne spritruter huserede. Her valfartede folk til en endagstur med færge til Tyskland,

Folkeliv på havnen i Gudhjem. Gudhjem var et af de mange toldsteder, Kurt Mortensen blev sendt til som afløser i 1960'erne. Postkortet er dog fra en anden tid, nemlig 1918.

Kurt Mortensen gjorde også tjeneste ved toldkammeret i Bogense. Her ses toldbygningen i Strandgade på et postkort fra ca. 1910.

med billig sprut om bord og muligheden for evt. at smugle lidt i land. Jeg husker f.eks. fra Assens, hvor jeg stammede fra, at fragtmanden sagde: Nu har ældre mennesker med gåbesvær ofte spurgt mig, om jeg f.eks. ikke kunne tage lidt persille med hjem til dem”, men nu - efter at have gået til færgen og efter 8 timers sejlads kunne de gå hele vejen hjem med en stor pose i hver hånd!

Hvad krævedes af en afløser?

Vedkommende skulle være godt rustet rent fagligt og være omstillingsparat, for hvert toldkammer havde sine ”specielle” problemer. Han/hun skulle også være i stand til at vise konduite. En toldassistent afløser skulle således kunne fungere i ekspeditionen og klare fortoldninger

og ekspedition af motorkøretøjer og ved grænserne kunne klare grænsekontrol, herunder ekspedition i togene. I nogle tilfælde skulle der udfærdiges regnskabsoversigter, især ved de mindste toldkammer.

Hvordan fungerede livet for en afløser?

Jo, man levede i næsten bogstavelig forstand i en kuffert. Man skulle være i stand til at rykke ud med dags – eventuelt timers varsel, når ”Stoffer” ringede til chefen og bad ham foranledige, at afløseren næste dag mødte på det toldkammer, der havde brug for en afløser.

Vi var nogle, der havde bilen pakket med en drømmeseng og en sovepose samt personlige fornødenheder. Ofte overnat-

Toldkammeret i Nexø ca. 1915. Postkortet er udgivet af Ad. Møller, Nexø, og tilhører Jens Bruhns postkortsamling. Oplysningerne vedr. postkortene fra Bornholm skyldes Mogens Lau, der arbejder med de bornholmske toldbygningers historie.

tede vi på et kontor eller i pakhuset, det kunne godt give nogle sjove episoder, når rengøringskone fik sig et lille chok over en sovende afløser. Ved grænsen lånte man ofte et værelse af DSB, og det var både komfortabelt og frem for alt gratis. De første 28 dage fik man fuldt nattilæg (skattefrit), så der var jo penge i det skidt! For mit eget vedkommende havde jeg ofte min kone og vores datter på 3-4 år med, hvor vi så overnattede på campingpladsen.

Man kunne jo også ringe til "Stoffer" og forsøge at få en god afløsning, f.eks.

på Bornholm. Jeg havde f.eks. en 4-ugers afløsning i Gudhjem, hvor overtoldassistenten beredvilligt havde tilbudt os at bo i sin og konens lejlighed, men efter en nat sagde min kone, at det kunne hun ikke klare, hvorefter vi slog teltet op på campingpladsen, der endnu ikke var åben, men der var dog rindende koldt vand og toiletter. Ud over os boede der en kunstmaler fra København, som vi ofte hyggede os sammen med. Han arbejdede kun, når inspirationen var over ham. Det mundheld gjorde jeg så også til mit, for hvis stykgodsba den "Østbornholm" ikke

lagde til i Gudhjem, var der ikke mere arbejde for mig den dag - altså var inspirationen ikke over mig.

Hvor mange forskellige steder kunne det så blive til?

For mit vedkommende 24 i alt, så vidt jeg husker. Det er jo mange år siden, men jeg husker i hvert fald:

Bornholm: Nexø, Gudhjem og Allinge.

Sjælland m.m.: Frederikssund, Frederiksværk, Roskilde, Sorø, Ringsted, Korsør, Skælskør, Nykøbing Sj., Stege, Præstø, Nysted, Fakse Ladeplads.

Fyn: Nyborg, Fåborg, Assens, Bogense, Kerteminde.

Grænsen: Rødbyhavn og Gedser.

Jeg var afløsningsassistent i 3½ år.

Kurt Mortensen fik kendskab til mange toldsteder i slutningen af 1960'erne, hvor han var tilknyttet toldvæsenets afløserkorps. Således var han også i en periode tilknyttet toldkammeret i Kolding, der her ses på et postkort fra 1920. Toldkammerbygningen er opført i 1917 og anvendtes af toldvæsenet frem til 1976, hvor toldvæsenet overtog Sct. Hedvigs Hospital og speditjonsvirksomheden H. Daugaard i 1978 overtog bygningen på havnen. Yderligere oplysninger om bygningen kan hentes i Lars Bjørn Madsens bog "Fra toldkammer til speditjonsvirksomhed – af Kolding Toldkammers historie", udg. 1990.

Willum Mortensen

- en Øresundstolders liv og virke i begyndelsen af 1600-tallet

af Mogens Jensen

Toldboden i Helsingør var i begyndelsen af 1600-tallet en forholdsvis lille arbejdsplads. I en depeche til sin chef, rigskansler Axel Oxenstierna, opregner den svenske toldkommissær og agent i Helsingør, Anders Svensson, i 1621 de ansatte på Helsingørs toldbod på følgende måde: *"Tollenärerne i Helsingör: Mårten Jönsson; Hanss Meckelborgh. Secretererne på tollen: Daudid Lucht; Wellem Mårtensson. Schrifuerne der sammestädes: Hans Påwelsson; Lars Nilsson."*¹

Til disse seks personer, der i gængs dansk sprogbrug ville være kategoriseret som toldere, toldskrivere og skriverkarle/drenge, og som tilsammen har taget sig af klarering af skibene og opkrævning af tolden, føjer regnskabet for 1621 en fastansat toldersvend, Peter Jacobsen, hvis arbejdsfelt har været alt forefaldende arbejde i og omkring toldboden, og den løst ansatte Alexander Toldbodbødker, som har været på arbejde, når der skulle modtages salttold, samt 12 ligeledes løst ansatte toldboddragere.²

Selv om de ansatte mødte kl. 5 om morgenen,³ er det forståeligt, at der kunne opstå kødannelse, når hele flåder af skibe ankom til Helsingør. I et brev fra 1582 klager en engelsk kaptajn over en ventetid på undertiden 14 dage, undertiden mere, når flåder på op til 300 skibe ankommer i sommertiden. Han hævder i øvrigt, at engelske skibe tit af politiske

grunde kommer sidst i køen med store tab til følge.⁴

En anden årsag til ventetid kunne være, at de ansatte ved toldboden indimellem havde andre ting for. At de altså trods deres gode, faste stillinger og efter samtidens målestok gode løn i vid udstrækning "bi-jobbede". Som eksempel skal i denne artikel tages en af Svenssons 'secreterer', toldskriver – og senere tolder – Willum Mortensen (Rosenvinge).

Willum Mortensens liv og familie

Det første sikre vidnesbyrd om Willum Mortensens liv er hans bestalling som toldskriver i 1605.⁵ Han var søn af tolder Morten Jensen (Rosenvinge), som også figurerer i ovenstående oversigt over personalet på toldboden i 1621, og fulgte altså i sin fars fodspor i tolderdynastiet.⁶ Fødselsåret angives som 1587,⁷ så han har kun været 17-18 år, da han begyndte den karriere på toldboden, som varede ved til hans død i halvtredsårsalderen i 1637.

Det er ikke lykkedes at finde oplysninger om hans uddannelse. Om hans far vides, at han havde gået i latinskole, og sikkert også havde i hvert fald en del af en videregående akademisk uddannelse bag sig, før han blev tolder.⁸ Hans farfar, Jens Mogensen, havde fået sin handelsuddannelse i Amsterdam.⁹ Begge var de sikkert desuden oplært i den fædrene køb-

mandsgård. På hver sin måde havde de således erhvervet den nødvendige viden til at bestride tolderembedet.

Man går næppe meget galt i byen ved at antage, at også Willum Mortensen har fået sin grundlæggende uddannelse ved at være i mesterlære som købmand hos sin far¹⁰ og gennem ham også har fået et indblik i en tolders arbejde. Om latinskoleuddannelse hører vi intet. Den var heller ikke afgørende for at lære de sprogkundskaber, der var nødvendige for hans arbejde på toldboden. Det var derimod et kendskab til det internationale blandingssprog, som førtes skippere, købmænd og toldere imellem, så et ophold i en købmandsgård i en af de gamle hansebyer eller i Amsterdam ville have været en fordel. Her ville han også være blevet fortrolig med de forskellige mønstsystemer, der var gældende i datidens Europa. Skrive- og regnefærdigheder kan han som andre danske unge på den tid have fået opøvet på en af de nordtyske skrive- og regneskoler.¹¹ Datidens købmænd og dermed også tolderne færdedes hjemmevant i et internationalt netværk.

Willum Mortensens forældre var den allerede nævnte tolder Morten Jensen og dennes anden hustru Mette Willumsdatter, datter af borgmester i Malmø Willum Diderichsen, efter hvem han altså havde sit navn. Han var en af en brøreflok på mindst fem, alle fra ægteskabet med Mette Willumsdatter. Ved faderens død i 1626 var ud over Willum to brødre, Johan og Morten, levende,¹² men det fremgår af skiftet, at der havde været yderligere to, som havde nået voksenalder, Mogens og Jens. Mødrenearven blev da delt i fem dele, heraf en del til Mogens' enke Dorrette i Malmø, som også står som låntager hos sin svigerfar,¹³ en anden del til Jens

Kvarteret omkring Warmoesstraat i Amsterdam set fra nord, fra fjorden Het IJ, ca. 1600. Man ser de mange gavlvendte købmandsgårde. Udsnit af kobberstik af Willem Jansz. Blaeu (1571-1638)

for det tilfældes skyld, at der skulle findes kreditorer med krav på ham.¹⁴ Ingen søstre nævnes i skiftet.

Broderen Johan blev efter en karriere som kaptajn i kongens flåde, hvor han bl.a. i maj 1621 af den ovenfor nævnte svenske agent omtales som kaptajn på admiralskibet de Swarte Reuter med 36 kanoner,¹⁵ i januar 1628 udnævnt til i Helsingør at "have Tilsyn med alle fremmede Folk, som ankommer dertil til Skibs eller til Lands, eller som vil afrejse derfra, forhøre hos dem, hvorfra de kommer, hvorhen de agter sig og hvad deres Hverv og Forretning er." Desuden skulle han gennem korrespondance med trofaste mænd i Danzig, Königsberg, Hamborg, Amsterdam og flere byer skaffe

underretning om "Fjendens forehavende og andet, som kunne komme Kongen og Riget til Fordel eller Skade"¹⁶ Kort sagt skulle han være kongens efterretningschef, et arbejde han dog kun nåede at udføre nogle måneder. Det fremgår af bemærkninger om arv efter ham, at han er død allerede senest august samme år.¹⁷

Også broderen Morten var gået i kongens tjeneste, sandsynligvis dog på landjorden, og var derefter i en årrække hofjunker hos storfyrsten af Moskva. Det fremgår af skiftet efter hans far, men også af et åbent brev af 2. august 1630, "hvored Kongen giver Morten Mortensen, hvis Forfædre af Kong Christian har faaet Adelsbrev [31.7.1505], Skjold, Hjælm og Vaaben, som er en blaa Rose i et hvidt Felt og en hvid Vinge i et rødt Felt og til Hjelmtegn ovenpaa Hjelmen en hvid Vinge, saaledes som det staaer malet i Kongens aabne Brev, og som selv i forgangne Tider har forholdt sig tapper og mandelig i Kongens Tjeneste og siden ogsaa har forholdt sig redelig og mandelig i Storfyrsten af Muskovs Tjeneste, Til-ladelse til at optage dette hans Forfædres Vaaben, Skjold og Hjælm og bære Navnet Rosenvinge for sig og sine ægte Børn og Arvinger."¹⁸ Han forekommer i øvrigt i kilderne hovedsageligt i forbindelse med den arvesag, han og Willum førte mod hinanden efter deres fars og brors død. Herom senere.

Spørgsmålet om endnu en mulig bror ved navn Mads, har givet anledning til forskellige svar.

Det drejer sig om Mads Mortensen, som fra en stilling i Rentekammeret i 1641 blev udnævnt til tolder. I Hostrup Schultz' liste over toldere står han anført som Mads Mortensen Rosenvinge.¹⁹

Mikael Venge omtaler ham som "knyt-

tet med familieband til det solide, gamle tolderdynasti Rosenvinge."²⁰ Lars Bjørn Madsen nævner "et brev fra tolderen Mads Mortensen Rosenvinge til kongens sekretær."²¹ - Mere tøvende hedder det hos Sune Dalgaard, at Mads Mortensen "måske hørte til den med Øresundstol-den så nært forbundne familie Rosenvinge."²² Men dette 'måske' kan ændres til et 'ikke', når det må konstateres, at han ikke optræder i skiftet efter Morten Jensen.²³ Rosenvinge-navnet er da heller ikke nævnt i det æres-digt, forfatteren Anders Bording lod trykke den 12. juni 1667 efter hans død, hvad der utvivlsomt ville have været tilfældet, hvis han var kendt som hørende til Rosenvinge-slægten.²⁴

Fra de givne familieband skal blikket nu rettes mod de band, Willum Mortensen selv knyttede.

I juni 1607 døde den velstående købmand Alexander Leyell. Han efterlod sig sin hustru, Birgitte Siunisdatter, som var født i Landskrone som datter af rådmand Siune Pedersøn og hustru Birgitte Nielsdatter, men ingen børn, så boet blev delt ligeligt mellem enken og afdødes søster Ingeborg, gift med rådmand og senere borgmester i Helsingør Johan Willumsen.²⁵

En enkelt post, hvis størrelse ikke nærmere defineres, stod dog udelt tilbage, nemlig den fæstensgave og morgengave, som Alexander Leyell havde givet sin hustru. Den forblev urørt i et skrin og kom først i spil i den retssag, der blev ført som et efterspil til skiftet efter Johan Willumsens død i 1628. Se nærmere herom nedenfor.

Enken Birgitte Siunisdatter blev Willum Mortensens hustru. Dato for brylluppet findes ikke oplyst; men det må have fundet sted i de første år efter Ale-

xander Leyells død, da der nævnes tre børn i ægteskabet, Alexander, Frederik og Birgitte, og den sidstnævnte og yngste af de tre blev født 15. september 1612,²⁶ så en sandsynlig vielsesdato skal findes i 1608-09.

Ved ægteskabet giftede Willum Mortensen sig til sin hustrus arv, bl.a. fire gårde, en have og en fiskedam samt part i ni skibe. Men han giftede sig også til en langvarig strid med sin kollega på toldboden, David Lucht, om retten til at bruge en vej mellem sin tilgiftede hovedgård på Stengade og en ladegård ved stranden. Mere herom nedenfor.

Øresundstolder Sander Leiels gård Stengade 72 (til højre) og 74 i Helsingør. De to sengotiske huse er opført henholdsvis ca. 1551, ombygget i slutningen af 1700-tallet, og ca. 1500. Bygningerne har rækker af regelmæssige, stenindfattede vinduer. Nr. 74 har et areal på 112 m². Foto Ole Degn 2007.

Ingen af Willums sønner efterfulgte deres far som købmænd og toldembedsmænd. De gik begge militærvejen. Frederik sluttede sin karriere som chef for De norske stænders Rytteri med rang af oberstløjtnant, og Alexander som ritmester i sin brors eskadron. Begge fik i 1646 som deres farbror Morten fornyelsesbrev på deres adel.²⁷ Alexander synes dog som ganske ung at have forsøgt sig som købmand. Toldbogen for 1629 viser tre små leverancer af Rostocker Øl.²⁸ Datteren derimod fastholdt på sin vis toldertraditionen, idet hun i juni 1629 blev gift med tolderen i København, Jonas Heine-mark, som senere overtog stillingen som øresundstolder.

Efter sin hustrus død 12. november 1634²⁹ levede Willum Mortensen som enkemand i knapt 3 år til sin egen død 23. september 1637.³⁰

På trods af en kongelig anordning fra 1605 om arv og skifter i Helsingør, som forbød "hiemlig eller och Winckellschifte" og fastsatte, at byfogden, byens kæmner og byskriveren skulle være til stede ved alle skifter for at sikre, at såvel kronens som byens afgiftsrettigheder blev honorerede,³¹ blev skiftet efter Willum Mortensen afholdt som privat skifte og har derfor desværre ikke efterladt sig officielle nedslag. Arvingerne mente ikke, at bodelingen vedkom borgmestre og råd, fordi de alle var myndige, og deres far tilmed havde være i kongens tjeneste. Det blev godkendt fra højeste sted.³²

Dramaet i barberstuen

Som ung mand oplevede Willum Mortensen engang i året 1607 en situation, som endte med et drab. Den fortæller om det sociale fællesskab, der kom til udtryk,

når man var hos sin barber, men også om, hvorledes fredsommeligt samvær og samtale kunne udarte til diskussion og vold, i værste fald med døden til følge.

Begivenheden er beskrevet i tingbogen for Helsingør.³³ Willum var sammen med Rasmus Hansen og Jørgen Gudmansen gået til Mads Bardskærs hus for at blive klippet. Mens de ventede, kom med mellemrum yderligere to kunder, Niels Olsen Bager, ”som war nogett beskenckt”, og Carsten Odendal. De to blev og fordrev ventetiden med et kortspil, men blev uenige om det, og Niels greb en lysestage for at slå Carsten med den. Da Rasmus Hansen blandede sig og lovede ham gengæld, hvis han slog, afstod han, men greb siden et ”skriffbrett”, som lå på bordet og slog ud efter sin medspiller. Rasmus Hansen lagde sig imellem med det resultat, at han fik flækket en tommelfingernegl. Så gik den angrebne Carsten Odendal til modangreb med et stenkrus og ramte Niels i ansigtet, så han måtte forbindes af bardskærersvenden.

Det satte dog ikke en stopper for hans angrebslyst. Han for igen på Carsten Odendal, sparkede ham og slog ham i hoved og ansigt. Det videre forløb beskrives ikke nærmere. Det noteres blot lakonisk om angriberens skæbne: ”och midlertiid fick Niels Bager sin skade og bane”.

Forløbet er bevidnet under ed af Willum Mortensens to følgesvende og Mads Bardskær, mens hans to svende har bekræftet det. Derimod er der intet vidnesbyrd fra Willum Mortensen. Drabsmandens straf omtales ikke.

Willum Mortensens karriere

Ved sin tiltræden som toldskriver i 1605 blev Willum Mortensen kollega med to

skrivere, der begge havde 4 års ansættelse bag sig, David Lucht, der blev forfremmet til tolder i 1623, og Berendt Facke, der døde i embedet i 1620. Der var således i perioden 1605-20 tre toldskrivere. Hans far havde efter en tid som toldskriver været tolder siden 1597 og varetog den tjeneste til sin død i 1626. Faderens tolderkollega, Hans Meckelborg, var ret ny i embedet, som han besad 1602-23.

Skønt Willum Mortensen kun blev et halvt hundrede år, er han alligevel en af de toldere, der har haft længst ansættelse, de første 23 år som toldskriver med 150 rdlr. i årsløn.³⁴ I 1628 blev han udnævnt til øverste toldskriver, en stillingsbetegnelse, som i øvrigt ikke forekommer, men som tilsyneladende gav ham en kompetence svarende til en tolders.³⁵ Antallet af toldskrivere blev ved samme lejlighed igen hævet til tre. Titelændringen til øverste toldskriver i 1628, ændrede overraskende nok ikke hans årsløn og krævede endda, at han ophørte med privat handel.³⁶ Fem år senere blev han, da de to toldere som omtalt nedenfor blev suspenderet, konstitueret som tolder og derefter fastansat som sådan.³⁷

Willum Mortensens løn var nu 100 rdlr. om året med et tillæg på 50 rdlr. til en tjener. En tilsyneladende lønnedgang i forhold til skriverlønnen. Men den opvejedes så rigeligt af, at de to toldere delte skriverpengene, 6 sk. pr skib, som i hans første hele arbejdsår som tolder, året 1634, udgjorde 81 1/2 rdlr. 6 sk.³⁸

At være Øresundstolder eller -toldskriver var en prestigefyldt og også ret vellønnet stilling, men ikke så vellønnet, at det forklarer toldernes økonomiske status, ofte som ejere af de største og smukkeste ejendomme i byen. Der har skullet mere til end den faste indtægt fra toldboden,

som jo endda for toldernes vedkommende svingede afhængigt af antal passerende skibe.

Uro på toldboden

Willum Mortensens 32 år på toldboden faldt sammen med den markante ændring, der skete i landets og dermed også i kongens økonomi fra de velstående år i den første fjerdedel af 1600-tallet, hvor økonomien bl.a. levnede plads til merkantilistiske forsøg, som også Willum Mortensen engagerede sig i, og til nedgangstiderne efter kongens indblanding i 30-årskrigen.

Nedgangsperioden og kongens deraf følgende konstante pengemangel var vel en del af årsagen til den stigende mistro til toldforvaltningen i Helsingør, som man kan spore hos kongen fra 1630'erne og fremad,³⁹ kulminerende i året 1641 med henrettelsen af toldskriver Laurits Randulff og afskedigelsen af begge toldere.⁴⁰

Det første dramatiske udslag af kongens mistro ses allerede i 1633, hvor de to toldere, David Lucht og hans svigersøn Hans Pedersen, blev suspenderet i halvdelen måned med den begrundelse, at det trak ud med at aflevere det foregående års regnskab.⁴¹

Under suspensionen var Willum Mortensen konstitueret tolder sammen med to renteskrivere, Sigfred Friis og Peder Nielsen. Da trådene i juni måned var redet ud, fik Hans Pedersen sin afsked og blev afløst af Willum Mortensen, mens David Lucht blev taget til nåde igen, og renteskriverne vendte tilbage til Rentekammeret.⁴²

Antallet af toldskrivere blev ved samme lejlighed hævet til seks, og der blev ind-

ført den kontrolforanstaltning, at de seks toldskrivere skulle arbejde sammen to og to efter et rotationsprincip, så de skiftede partner hvert år.⁴³ Samtidigt blev der sat låse for toldkisterne, som tolderen ikke kunne åbne alene, men kun sammen med lensmanden. I forbindelse med konstitueringen var kisterne i øvrigt blevet opdelt i tre rum med dertil hørende huller til at putte toldpengene i, et rum for hver af de konstituerede toldere.⁴⁴

Det var altså slut med, at tolderne på egen hånd kunne disponere over toldpengene, og der kunne føres kontrol med den enkelte tolders opkrævninger.

Kongens betroede mand

At være tolder eller toldskriver i Helsingør kastede andre arbejdsopgaver af sig end dem, der hørte til på toldboden.

En livlig trafik af udenlandske gesandter i 1617-18 var åbenbart mere, end slotsforvaltningerne på Kronborg og Frederiksborg kunne klare uden hjælp udefra. Willum Mortensen måtte træde til med fortæring (og logi?) til adskillige. Bispisningen og ikke mindst en mulig indlogering har krævet en del, gesandtskabernes størrelse taget i betragtning. Udgifterne blev dækket af tolden.

Kongen af Polens gesandt kom således i 1617 med en gruppe på 45 personer og 23 heste ”thill kost och allehaande slaugs dricke”. Samme år måtte der ydes fortæring til den svenske gesandt og Gottorps gesandt.⁴⁵

Det følgende år kom en russisk gesandt i to omgange, en gesandt fra Oldenburg og en fra kurfyrsten af Brandenburg, alle naturligvis med følge.⁴⁶ Og igen i 1621 måtte han sørge for fortæring. Denne gang til en stettinsk delegation.⁴⁷

Indimellem kom der i 1618 et anderledes gesandtskab. Det var "den Frøcken aff Holstein saa och en Greffinnde sammytt derris Frouwenthymmer och Folck," i alt 50 personer.⁴⁸ Besøget er ikke dateret eller nærmere beskrevet, men det vil nok ikke være helt ved siden af at gætte på, at anledningen var dåben af kongens første barn med Kirsten Munk, datteren Anna Cathrine, født 10. august dette år og døbt i Frederiksborg slotskirke den 30. august.

Juledag 1622 blev Willum Mortensen sendt til Kiel med 26.000 rigsdaler til statholder Gert Rantzau, som skulle bruge pengene til at hverve soldater for,⁴⁹ og i november 1635 fik han søpas for at kunne rejse til Danzig og indkøbe 70 sække humle, da det ikke var lykkedes at skaffe humlen fra gennemsejlende skibe.⁵⁰

Da kongen på grund af sit engagement i krigen i Tyskland i 1625 var i akut pengemangel, skal han gennem lensmand Jørgen Urne have søgt at opnå lån hos bl.a. Willum Mortensen og hans far Morten Jensen.⁵¹ Om Willum Mortensen har reageret positivt, vides ikke, men i boet efter hans far fandtes i 1626 to gældsbeviser på hver 1000 rdlr., optaget af Jørgen Urne og Mogens Pagh på kongens vegne.⁵²

Under Kejserkrigen fik Willum Mortensen i 1628 en særlig opgave. Kongens ryttere, der befandt sig i Skåne skulle fragtes med skib til Meluing i Preussen. Han akkorderede med 11 hollandske skippere om at påtage sig fragten til en pris af 200 eller 250 rdlr. sikkert afhængigt af skibets størrelse. Alle fik de 100 rdlr. i forskud.⁵³

Fra 1628 og nogle år frem yder Willum Mortensen kongen en form for kassekredit gennem veksler trukket på sit navn hos udenlandske handelspartnere. Først

i forbindelse med adelsmanden Palle Rosenkrantz' mission til England i 1628-29. Det drejede sig om ialt 5.000 rdlr.⁵⁴ I 1629 blev han bedt om at dække en veksler på 2.000 rdlr. til kongens børn, som var i Holland hos grevinden af Nassau. Han fik ved den lejlighed beløbet på forskud.⁵⁵ Endelig befandt den danske adelsmand Axel Arenfeldt sig i 1630-31 i Holland på diplomatisk mission. Arenfeldt trak under sit ophold i Amsterdam i omegnen af 10.000 rdlr. på veksler i Willum Mortensens navn, ligesom denne også gennem en veksler finansierede fragten af en ladning vin hjem til kongen.

Vekslerne blev indløst med midler fra tolden.⁵⁶ Willum Mortensen må have haft en høj kreditværdighed hos sin handelspartner i Holland,⁵⁷ og Axel Arenfeldt har til fulde levet op til sit ry for ødselhed og overdådighed.⁵⁸ En af disse veksler gav i øvrigt siden anledning til en retstvist, der blev ført helt op til kongens retterting. Mere herom nedenfor.

Som det fremgår, havde kongen stor tilid til sin tolder. Der var dog indimellem endog meget snævre grænser. I december 1633 skrev Christian IV til lensmand Frederik Urne på Kronborg og bestilte et antal kobberkedler til køkkenbrug. Da der ikke var noget lager af kobber, skulle han forhandle med Willum Mortensen om at skaffe det nødvendige kobber. Det hastede dog ikke mere end, at "bliffuer de ferdige én gang imoed St: Hans dag, da faaer wi dem thilig noch." Kongen ville dog ikke betro handelen til lensmand og tolder alene, men bemærkede: "dog uill ieg først vide kiøbet."⁵⁹

En særlig situation opstod i 1634, hvor der blev arbejdet på at løskøbe danske undersætter, der var "fanget hos Tyrken." Der var gennem nogle år i begyndelsen

Konge og rigsråd sidder i Kongens Retterting. Titelbladsillustrationi Ostensen Weyle: Glossarium juridicum Danico-Norvegicum, 1652.

af 1630'erne indsamlet 15.000 rdlr. "af danske Kirkers Forraad". Pengene skulle leveres til Willum Mortensen, som skulle udstede veksler og sende dem til "de tilbørlige Steder."⁶⁰ Sagen blev dog forsinket, da det viste sig, at hofmester Frantz Rantzau før sin død i 1632 havde lånt nogle af pengene "til Kongens Behov". Men straks efter årsskiftet 1635 fik rentemestrene besked på at udbetale lånebeløbet til Willum Mortensen, så denne kunne sende det samlede beløb på en veksler til Paul de Villom i Amsterdam, som åbenbart har skulle forestå løskøbelsen.⁶¹ Med stor sandsynlighed drejede det sig om en lille gruppe af de næsten 400 islændinge, som i 1627 blev bortført af algeriske korsarer på togt i Nordatlanten under ledelse af den hollandsk fødte Murad Reis. 34 af disse blev løskøbt i 1635 og kom året efter til København sammen med et antal andre danske og norske løskøbte fanger.⁶²

Toldboden i Helsingør, hvor skibe fra alle europæiske havne mødtes, var i vidt omfang kongens centrale efterretningskilde til, hvad der rørte sig i verden. Derfor havde han som nævnt også ansat Wil-

lum Mortensens bror, Johan, som efterretningschef i 1628 i netop denne by. Om der blev ansat en efterfølger for ham, da han døde allerede samme år, fremgår ikke af de kilder, der har været til rådighed. Men tolderne havde til stadighed både øjne og øren åbne. I foråret 1624 havde Willum Mortensen således gennem sine foresatte kunnet sende en meddelelse til kongen om en indgået våbenhvile mellem Sverige og Polen, som ellers endnu ikke var kendt.⁶³

Kongens handelspartner

Toldregnskaberne viser, at kongen i vidt omfang foretog indkøb gennem toldembedsmændene med penge fra den indkomne told, men også, at han handlede med dem selv i deres egenskab af købmænd.

Det begyndte dog forholdsvis småt i 1610 for den unge toldskriver Willum Mortensen med tre kister vinduesglas til Kronborg.⁶⁴ Med den tids sædvane i samfundets øverste lag at smadre vinduesrunderne i forbindelse med drikkelag, var der jævnligt brug for nyt glas.⁶⁵

Under Kalmarkrigen (1611-13) leverede han i 1612 for første gang krudt til kongen.⁶⁶ Det skete derefter ved flere lejligheder, således i årene 1627,⁶⁷ 1628,⁶⁸ 1629,⁶⁹ og 1630.⁷⁰

Kalmarkrigen kaldte også på en leverance af sild, humle, tvebakker, salt og ost.⁷¹ Det samme gjorde Kejserkrigen, hvor han i 1626 leverede flæsk, kavringbrød, salt og humle til kongens lejr.⁷² Der skulle bruges uniformer til soldaterne og malt til den uundværlige øl.⁷³ Til de militære leverancer hører også en sending på 226 musketter og 3 lispund lunter i 1630.⁷⁴

Den hyppigst nævnte vare leveret af Willum Mortensen, er stangjern. I alt ti gange i årene 1622-31 leverer han dette produkt, en enkelt gang til Bremerholm, men ellers normalt til Hammermøllen ved Kronborg.⁷⁵

I årene 1625-29 leverede Willum Mortensen ved flere lejligheder ege- og fyrreplanker til kongen. De blev brugt til forskellige formål, nogle til skibsbyggeri på Bremerholm, andre til bastionerne på Kronborg eller til brokister sammesteds. Sidstnævnte blev leveret sammen med den helsingørske købmandskollega Jacob Hybertsen og er udtrykkeligt karakteriseret som gullandske.⁷⁶ Der har nok været opbygget et lager fra Det gullandske Kompagnis tid. Se herom senere.

Genopbygningen af Kronborg efter branden i 1629 gav sig udslag i Willum Mortensens handel med kronen. To uspeciferede leverancer til en værdi af mere end 20.000 rdlr. i 1631 og 1632 "thill Cronnborgs Bygningh och Annden Sted thill Kongl: May: Behoeff."⁷⁷

Det følgende regnskabsår bød på endnu en række leverancer "till Cronneborrig Slots Biugnings fornødenhed" på sam-

menlagt godt 23.000 rdlr.⁷⁸ Endvidere leverede han i perioden august 1632 til oktober 1633 mur- og tagsten til byggeriet ved S. Anne Bro (Nyboder) for 5.300 rdlr.⁷⁹

Af sidstnævnte post havde han i forbindelse med leveringen fået udbetalt 3.000 rdlr. af Københavns Toldbod, men kongens restgæld på de to leverancer var samlet set på mere end 25.000 rdlr.

Der er ikke noget at sige til, at Willum Mortensen klagede sin nød. Hans likviditet må have være spændt til det yderste, så det kneb ham at holde sin kredit uden for riget ved magt.

I maj 1633 skriver kongen da til rentemestrene, at de "skall contentere wylllem Mortensøn, saauidt som ske kan," når de får penge fra lenene,⁸⁰ og igen i august samme år, at de skal sørge for "at Willem Mortensøn kan faa nogiid paa handen."⁸¹ Det skete samme måned. Willum Mortensen fik udbetalt 100 Rosenobler og 2.000 rdlr., totalt 3.000 rdlr.⁸²

Et par år senere faldt der et nyt afdrag. Kongen havde den 22. maj skrevet til rentemestrene, at Willum Mortensen skulle have så mange tusind daler som muligt af den anselige sum penge, han havde erfare, var kommet fra Norge.⁸³ Den 10. juni udbetaltes så 500 Rosenobler svarende til 2.000 enkende Daler,⁸⁴ men trods alt kun en lille del af restgælden, som Willum Mortensen ikke levede længe nok til at se indfriet og kongen i øvrigt heller ikke.⁸⁵

Tæller man leverancerne sammen, ses det, at Willum Mortensen hen over årene i alt leverede varer til dækning af kongens behov for næsten 90.000 rdlr.

Ud over de ovenfor særskilt nævnte leverancer, drejer det sig om sild og spegesild samt islandske fisk. I et par omgange vinedike, fransk vin og malva-

sier (sød vin). Derudover mindre partier af kød, kavringbrød, smør, salt og humle og et større parti krydderi. Prinsen får en sending fjer og en tønne canariefrø, og et parti fint sort klæde bliver også leveret til hoffet.⁸⁶ Desuden formidler han i 1622 leveringen af 88.000 klinker og 100 tdr. cement fra købmanden Jacob van Møynn i Amsterdam.⁸⁷ Endelig får han også betaling for transport af krigsfolk og fragt af gods med eget skib.⁸⁸

Også til kongens frue leverede han varer. I 1629 betroede fru Kirsten Munk ham leverancen af tre tønder "Rostocker cauendte" (svagt øl).⁸⁹ Hun havde tidligere handlet med ham. Således leverede han i 1622 til Frederiksborg Slot "enn Thønde Hollandsche Thueback effter Welbiurdige Frue Kirstens Begieringh".⁹⁰

Visse af de nævnte varer har Willum Mortensen uden tvivl kun leveret på bestilling. Det må gælde krudt, som han ikke har kunnet have liggende som lagervare. Det samme gælder soldateruniformer, og mon ikke også stangjern til Hammermøllen. Tømmer fra Gotland kan han sammen med de øvrige varer have haft på lager, så han hurtigt kunne reagere på en bestilling.

Ud fra de veksler, der blev udstedt i hans navn i Holland og England, og den kreditværdighed, han frygter skal blive truet, er det tydeligt, at han har været et kendt ansigt i handelsverdenen og en solid international handelspartner. Der er således ikke noget, der taler for, at han levede op til forudsætningen for sin udnævnelse til øverste toldskriver i 1628, at han kun måtte drive handel året ud.

Det fremgår i øvrigt af skiftet efter hans far, at denne havde forstrakt ham med et lån på 2.000 rdlr. En god startkapital i hans handelsvirksomhed eller en nød-

vendig styrkelse af hans likviditet som international handelsmand.⁹¹

Kompagnihandel

I en lang oversigt fra 1621 over personer, der tilsammen skylder kongen ca. 120.000 rdlr., optræder Willum Mortensen to gange, dels "[wil]lem Mortensøn 3000 dl. in spe.", dels "wyllem Morthensøn et consortes 5000 dl. in spe." Hos de usikre skyldnere skulle byfogden opkræve gælden, de øvrige skulle forny deres gældsbevis.⁹² Willum Mortensen og hans consorter må have hørt til de sidste. De optræder med samme lånebeløb i et missive til lensmanden på Kronborg to år senere. Vilka'rene er uændret de samme. Lensmanden skal give "dem, der ere vederhæftige, tilhold om snarest at give Kongen nye Breve paa Gælden, baade Hovedstol og Renter... Derimod skal han lade Byfogden kræve Pengene af dem, som ere usikre, og lade dem tiltale, saafremt de ikke betale."⁹³ Det vil være rimeligt at antage, at de omtalte lån må have løbet mindst et år før første opgørelse og således være ydet senest i året 1620.

Man går næppe meget fejl ved at antage, at de to beløb, der er knyttet til Willum Mortensens navn, har at gøre med hans engagement i handelen på Gotland og Øsel i forbindelse med Christian IV's bestræbelser på at mindske de nordtyske handelsbyers indflydelse i Østersøområdet ved at udelukke deres købmænd fra handel på disse to øer. Det største har helt sikkert med Gotland at gøre, da det netop er et beløb på 5.000 rdlr. kongen i 1626 kræver tilbagebetalt, da Det gullandske Kompagni er ophævet.⁹⁴

Da lånet næppe er givet, før der var udsigt til at sætte arbejdet i gang, kan

man altså konstatere, at planer, om kompagnihandel på Gotland og Øsel med Willum Mortensen som en central aktør, har taget form allerede i 1620, selv om kompagnierne først blev dannet i 1621 og 1623.

Kongens bestræbelser i Østersøen var et led i hans bredt anlagte forsøg på monopolisere handel med visse varer på danske hænder. Dette førte efter et toårigt forarbejde med at sikre den nødvendige opbakning i 1623 til oprettelsen af 13 privatfinansierede saltkompagnier i danske byer med eneret på handel med og transport af spansk og fransk salt og vin. Kompagniernes formål var at erstatte den hollandske handel, som var blevet vanskeliggjort efter udløbet af våbenstilstanden mellem Nederlandene og Spanien. Men det lykkedes ikke. Allerede i 1625 var de fleste af saltkompagnierne nedlagte, sandsynligvis af mangel på investeringsvillig kapital i danske købmands- og adelskredse.⁹⁵

Samme skæbne led Det gullandske Kompagni, som blev oprettet med handel på Gotland som formål og med Willum Mortensen som en af hovedaktørerne. Historien om kompagniet begyndte allerede 1619, da nogle københavnske borgere søgte om handelsrettigheder på Gotland (Gulland). Kongen så muligheden for at oprette et handelskompagni af borgere fra København og Visby, og et antal visbyborgere meldte sig som interesserede; men planen blev ikke gennemført.⁹⁶

Kongen gav dog ikke op. På foranledning af lensmanden i Helsingborg, Anders Bille, blev Det gullandske Kompagni skabt med borgere fra Helsingborg, Helsingør og Slangerup som indskydere af i alt 36.000 rdlr.⁹⁷ Hertil kom tre adels-

mænd, den nævnte lokale lensmand Anders Bille, lensmanden på Visborg, Christoffer Ulfeldt, og lensmanden på Riberhus, Albert Skeel, med ukendt beløb og altså kongen selv med et lån på 5.000 rdlr. med Anders Bille og Christoffer Ulfeldt som kautionister.⁹⁸

Forløbet er kompliceret, så her skal kun søges fremlagt nogle hovedtræk.⁹⁹

Kompagniet fik sine privilegier 10. august 1621. Det var udstedt til Jesper Pedersen, borger i Helsingborg, og Peder Svendsøn, borger i Helsingør og deres consortes. Jesper Pedersen havde samme sommer været på besøg på Gotland, hvor lensmanden Christoffer Ulfeldt havde fået besked på at være ham behjælpelig med transport og på andre måder.¹⁰⁰

Privilegiet gav kompagniet ret til al handel overalt på øen, bortset fra et område med en radius på fire mil fra Viby, hvor de lokale købmænd fik lov at beholde handelen med bønderne. Alle måtte desuden sejle på Visby og handle med borgerskabet dér undtagen købmænd fra Helsingborg og Helsingør – et mildt pres for at få dem til at tilslutte sig kompagniet. En undtagelse fra privilegiet var handelen med fremmed øl. Kompagniet fik desuden ret til at opsætte savmøller.¹⁰¹

Det har måske alligevel knebet med at få handelen i gang i tilstrækkeligt omfang. Og man har åbenbart tillagt de lokale markeder skylden. I hvert fald blev disse påbudt afskaffet undtagen i Visby ved en forordning i foråret 1622 med den begrundelse, at de ”landit mere til skade end til fordel befinder sig at strecke.”¹⁰²

I februar det følgende år udvidedes kompagniets privilegier under henvisning til de andetsteds i riget oprettede salt- og vinkompagnier med monopol på

handel med spansk og fransk salt og vin. Ville Visbykøbmændene have del i denne handel stod det dem frit for at indtræde i kompagniet.¹⁰³

Kort forinden havde Willum Mortensen og Peder Svenden og deres medkon-sorter den 6. januar 1623 fået monopol på handelen med fransk og spansk salt og vin på Øsel på samme vilkår som saltkompagnierne. Her kunne det ovenfor nævnte kongelige lån på 3.000 rdlr. naturligt være en del af startkapitalen. Der er i hvert fald ikke i kilderne fundet andre anledninger til et sådant lån. De var forpligtede på at oplagre de nævnte varer på øen i tilstrækkeligt omfang til at dække behovet og sælge dem til en rimelig pris. Det stod adel og borgerskab på Øsel frit for at gå ind i konsortiet med indskud. Lensmanden fik besked på at aftale med de sædvanlige indkøbere af salt på øen, at de skulle handle med det nye konsortium, så ”de to Borgere kunne faa al rimelig Næring og Handtering.”¹⁰⁴ Der blev aldrig andre end de to borgere til at varetage salt- og vinmonopolet, som blev ophævet allerede 20. december 1624.¹⁰⁵

Om det gik bedre med den handel, som rådmænd Claus tor Smede, Køge, og Johan Post, København, den 9. oktober 1623 fik tilladelse til at drive på øen, ”dog det der paa Landet privilegerede Saltkompagnis Friheder hermed uforkrænkede,” er uvist.¹⁰⁶

Saltkompagniet på Øsel var i hvert fald en renlivet fiasko. Og også det gotlandske kompagniforsøg balancerede ganske åbenbart hele tiden på randen af en sådan. Det ville ikke blot koste part-haverne dyrt, hvis forsøget mislykkedes, men kongen ville blive ramt på sin ære.¹⁰⁷ I marts 1623 udvidedes derfor privilegiet

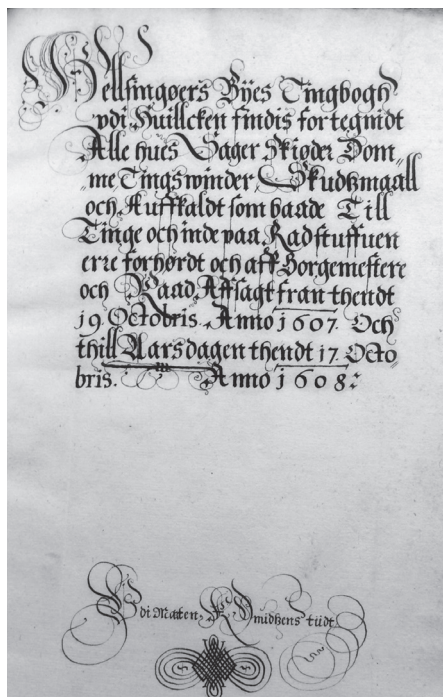
endnu en gang. Kongen udstedte et åbent brev om, at kompagniets skibe skulle have fortrinsret på al sejlads på Gotland.¹⁰⁸ Og endelig fik kompagniet i juli samme år lov til at opkøbe tjære og talg, som ellers skulle betales i landgilde.¹⁰⁹

Men lige lidt hjalp det. I eftersommeren 1624 tog kongen situationen op til behandling på et Retterting åbnet i Visby den 8. september. Han meddelte her, at kompagniet havde erklæret sig villig til ”at ville afstaa de det givne Benaadninger, saafremt Borgemestre og Raad og det menige Borgerskab ville betale det dets udgivne Penge tilbage og overtage den Restance, der maatte findes hos Bønderne paa Gulland.” Kongen traf derfor den afgørelse, at hvis kompagniet blev tilfredsstillet som nævnt, og borgmestre og råd gav kongen garanti for at ville drive handelen for egne penge, ville hele handelen blive overdraget dem.¹¹⁰

Kongen synes dog i nogen grad at have gjort regning uden vært. Kompagniet havde set frem til, at investeringerne, heriblandt kongens egne, nu endelig skulle til at give udbytte. Men det endte med, at kompagniet blev ophævet ved et åbent brev af 23. april 1625,¹¹¹ som dog tilsyneladende først kom til kompagniets kundskab, da det blev offentliggjort i Visby den 18. juli.¹¹²

Det store problem for kompagniet i den situation var dels at få inddrevet de udestående fordringer hos bønderne, med hvem hovedparten af handelen foregik på kredit mod sikkerhed i årets forventede produktion/høst, dels at få erstatning for det eksisterende varelag og de bygninger, der var opført eller erhvervet til kompagniet.

Et missive til borgmestre og råd i Visby nævner to valgmuligheder for de borge-

Helsingørs bys tingbog 1607-08.

re fra Helsingør og Helsingborg, der var med i kompagniet. De kunne enten mod kompensation overlade deres tilgodehavende og handel til borgerskabet i Visby eller selv opkræve gælden og sælge de varer, de endnu havde.¹¹³

Det lød mere enkelt, end det viste sig at være. I november 1625 fik lensmanden på Visborg besked om at forlange af borgerskabet, at de betalte de adelige parthavere i kompagniet ud, hvilket skete. De borgerlige parthavere havde tilladelse til at fortsætte deres handel på alle havne, indtil de havde fået deres tilgodehavende indkrævet.¹¹⁴ Et amputeret kompagni fortsatte således sin virksomhed en tid efter den formelle ophævelse. At man gerne ville helt ud af forholdet viser en anmodning i juni 1626 fra parthaverne

i Helsingborg om at borgerne i Visby fuldt ud overtager "alt Kompagniets Tilgodehavende samt Gods, Huse, Gaarde og Boder og siden betale dem derfor til bestemte Tider, eftersom alt har kostet Kompagniet."¹¹⁵

Samtidig krævede kongen i februar 1626 sit lån på 5.000 rdlr. tilbagebetalt inden påske.¹¹⁶ Tilbagebetalingen skete dog først i maj 1628, efter at Willum Mortensen og Peder Svendsen i februar samme år var blevet rykket kraftigt med trussel om at bliver trukket i retten.¹¹⁷ Willum Mortensen betalte da halvdelen med fem års rente.¹¹⁸ Peder Svendsen må have taget sig af den anden halvdel. I en rettertingssag 19. maj 1636 nævner de bl.a. dette beløb blandt de "Vdleg Wij hafuer gjort for Compagniet først Worris egen Forstreckning, det Andet betalt til Ko:Ma: 5000 Rixsdaller Hoffuitstoell Med Nogen Aars Rente, for det thredie betalt till Ko: Ma: for Compagniet Nogle Thussinde Dallere for Tholderne."¹¹⁹

Der blev prompte kvitteret for Willum Mortensens betaling af halvdelen af kongens lån med et missive til lensmanden på Visborg om, at denne skulle sørge for, at Willum Mortensen fik sit tilgodehavende på Gotland før nogen anden.¹²⁰ Blot en måned senere kom hans ovenfor omtalte bestalling som øverste toldskriver.

Med kompagniets indløsning af kongens lån, slap Anders Bille og Christoffer Ulfeldt også ud af deres kautionsforpligtelse.¹²¹ De reddede sig altså i modsætning til parthaverne fra borgerskabet. Der klages i 1630 over den økonomiske ruin, som bl.a. de tabte investeringer i Det gullandske Kompagni har påført Helsingørs borgerskab.¹²² Ved Rettertinget i 1634 er en af anklagerne mod kompagniets 'forvaltere' Willum Mortensen og Peder

Svendsen, fra en gruppe af parthavere i Helsingør, Helsingborg og Slangerup, repræsenteret af borgmester Falck Olsen fra Slangerup og Jacob Hansen og Niels Madsens enke Katrine fra Helsingør, at de har handlet på egen hånd med kompagniets midler og bl.a. brugt dem til at købe de fornemste parthavere ud for henved 16.000 rdlr., som med rette burde være kommet alle parthaverne, som mestendels er enker og faderløse, til gode til deling "pro quoto".¹²³ Men som det ovenfor er anført, var der pres på kompagniet for at købe de adelige parthavere ud. Skriften på væggen var tydelig. Der var kun tab i vente.

Der var stort besvær med at få regnskaberne for kompagniets periode på Gotland gjort endeligt op. Gang på gang blev det i årene 1626-28 uden held pålagt regnskabsførerne på øen at få et færdigt regnskab afleveret.¹²⁴ Endelig i marts 1629 fik Københavns statholder ordre om at nedsætte en kommission af fire uvildige købmænd til at få forholdet pådømt.¹²⁵ Et møde i København nytårs-aften 1629 med fire navngivne københavnske borgere som domsmænd¹²⁶ bragte dog stadig ingen penge på bordet.

Lige så lidt hjælp pålæg til lensmanden på Gotland i marts 1631 om at sørge for at få regnskabet fremlagt, så Willum Mortensens og Peder Svendsens kunne få godtgjort den anselige sum penge, de havde udlagt til kongen og fået dom for at kunne fordre på Gotland.¹²⁷

Endnu i 1634 var sagen ikke løst. Den nye lensmand på Gotland fik i juli besked på at indskærpe de lokale parter i sagen at efterleve nævnte dom.¹²⁸ Pengene kom stadig ikke, og to år senere foreslås det i efteråret 1636, at købmændene laver en afdragsordning med den forarmede

almue på Gotland, som skylder dem penge.¹²⁹

Kongens Retterting i foråret 1636, som havde sagen på dagsordenen giver et nærmest uoverskueligt billede af en række kommissionsdomme og landstingsdomme i begyndelsen af 1630'erne. Det var kompagniets to tidligere overkøbmænd Henrik Pedersen og Jens Olufsen, der havde indanket den seneste landstingsdom, der faldt ud til fordel for Willum Mortensen og Peder Svendsen, for kongen, og samtidig havde de tilsyneladende allieret sig med parthavere i kompagniet, der som ovenfor nævnt havde indklaget kompagniets forvaltere for dårlig forretningsførelse.¹³⁰

Rettertinget undgik at tage stilling i den indviklede og nærmest uløselige sag med den begrundelse, at "Sagen ehr Witløfftig Kiøbmandschab Angeldende," og nedsatte en ny kommissionsdomstol, så sagen én gang for alle kunne afsluttes.

Det kunne den ikke. Den løb videre også efter Willum Mortensens død i foråret 1637. Herefter overgik arbejdet med den til hans arvinger. Heller ikke de kom dog i en årrække nogen vegne. Deres påstand var, at Jens Olufsen, en af kompagniets tidligere overkøbmænd på øen, havde afleveret et regnskab, mens Willum Mortensen endnu levede, der viste, at denne havde en temmelig stor sum penge til gode, men efter Willum Mortensens død havde Jens Olufsen lavet et andet regnskab, der viste det modsatte.

Jens Olufsen holdt sig klogeligt hjemme på Gotland. Men i 1641 blev han stævnet for Rettertinget i København i en sag med en af kompagniets tidligere underkøbmænd på Gotland, Jens Mikelsen, der havde været ansat på Slite Landhavn.¹³¹ Han havde fem år tidligere

rejst krav mod Jens Olufsen og hans kollega som overkøbmand, nu afdøde Henrik Pedersen om godtgørelse af penge, han mente at have til gode i kompagniets tjeneste. Ved flere domme havde han fået medhold i Visbys byting, men alle domme var blevet underkendt af landstinget, hvorfor han nu ankede sagen til Kongens Retterting dog uden held. Han tabte sagen.¹³²

Willum Mortensens arvinger var ikke som sådan implicerede i denne sag. Alligevel fik de noget ud af den. De fik kongens godkendelse til at få Jens Olufsen arresteret indtil deres mellemværende med ham var bragt til afslutning.¹³³ Om de på den måde fik de penge, de mente, han skyldte dem, må dog stå hen i det uvisse.

Retstvister

Der er allerede ovenfor omtalt enkelte retssager, som Willum Mortensen var part i. I det følgende skal belyses yderligere en række tvister ved hjælp af afgørelser i rådstueret og byting i Helsingør og Kongens Retterting.¹³⁴

Ifølge den engelske historiker Lawrence Stone betragtede tidens engelske adel retssager som deres mest populære indendørs sport, en karakteristik, der efter den danske retshistoriker Ditlev Tamms opfattelse også passede på den danske adel.¹³⁵ Og skønt Willum Mortensen kun hørte til byadelen, vil det fremgå, at han var ganske ferm til den sport.

Sagen med den forbyttede målertønde

Den første sag, der skal nævnes, drejer sig om byen Helsingørs målertønde, som havde sin plads på vejerboden. Den kan synes at høre til i småtingsafdelingen;

men da der ikke var internationalt eller endda bare nationalt gældende måleenheder, var det afgørende vigtigt, at en by som Helsingør havde sine af bystyret godkendte måleredskaber, når der skulle udmåles told og andre afgifter.

På rådstuerettens møde den 15. juli 1623 rejste byens vejer, David Hansen, sag mod Willum Mortensen. Denne havde lånt byens målertønde for at måle en læst salt, og havde så mod vejerens vilje og uden hans vidende sendt den til Varberg, hvorfra der var kommet en "uret tønde" tilbage, som han havde medbragt som bevis.¹³⁶

Willum Mortensen erkendte at have lånt tøndten, så en mand fra Varberg kunne måle en læst salt ude på rheden. Han var imidlertid sejlet af sted med tøndten, men havde sendt en tønde tilbage, som Willum Mortensen troede, var den rigtige. Han foreslog i øvrigt, at man udsatte sagen, til lensmanden over Varberg, Mogens Gyldenstjerne eller hans fuldmægtige kunne være til stede. Det skete, og den 25. juli mødte lensmanden op i retten sammen med Willum Mortensen.

Mogens Gyldenstjerne tilbød på stedet at betale den forseelse, der var begået ved at tøndten uden tilladelse var blevet taget med til Varberg. Retten konstaterede, at den intet begærede, "effterdi slig forseelse er skeed aff Misforstand."¹³⁷ Så var den sag slut. Willum Mortensen har været tilfreds. Men næppe David Vejer.

En gennemgang af Helsingørs rådstueprotokoller og tingbøger ville sikkert kunne fremdrage flere mindre sager af den art, hvori Willum Mortensen har været indblandet. En sådan gennemgang har det ikke været muligt at foretage. I det følgende vil der derfor hovedsageligt blive gennemgået en række sager, der blev

ført op til den tids højesteret, Kongens Retterting.

Retstvisten med Lucas Wastesson

I foråret 1623 var den Stockholmske købmand Lucas Wastesson i Frankrig, hvor han i Baie de Bourgneuf købte 103 læster salt og 2½ pibe brændevin,¹³⁸ lastet i skibet "de Brunfische" på ca. 130 læster med Jan Lambertsen som skipper. Da Wastesson havde brugt alle sine midler til indkøb af varer, optog han den 8. april i Nantes et bodmerilån på 2.400 Gylden med oppenge på 25%, i alt 3.000 Gylden, mod sikkerhed i skib og skibsredskaber, sin egen person og sit gods.¹³⁹ Lånet blev udbetalt af Antony Castelin som repræsentant for Jacob Jensen Hoppe i Amsterdam og skulle betales med de til 3.000 Gylden svarende 1.200 rigsdaler til Willum Mortensen i Helsingør senest tre dage efter skibets ankomst dertil.

Det er en ganske almindelig datidig praksis, der her er beskrevet. En hollandsk købmand yder gennem sin repræsentant i Frankrig et lån til en købmand fra Sverige, som skal indfri lånet til en købmand i Danmark, som derefter overfører beløbet til långiveren i Holland. Som det fremgår af dombogen, er det en ganske alvorlig sag, hvis en låntager svigter den tillid, denne praksis bygger på. Det siger i øvrigt noget om den anseelse, Willum Mortensen nød i hollandske handelskredse, at han får tildelt den nævnte rolle i låneforløbet.

Da endemålet for rejsen var Stockholm, kan man undre sig over, at lånet skulle betales i Helsingør; men som den efterfølgende historie viser, var det måske en meget god ordning for långiveren, hvis den havde virket. Man regnede åbenbart med, at den svenske agent i Helsingør

nødvendigt ville kunne hjælpe købmand og skipper den sidste vej hjem.

Forsåvidt drejede det sig altså om en simpel handelstransaktion som så mange tilsvarende. Alligevel kom den undervejs i forløbet op på højeste diplomatiske niveau i forhandlinger mellem Danmark og Sverige, før den endte i Kongens Retterting med et referat, der fylder 39 sider i dombogen.¹⁴⁰ Dette referat vil i det følgende være hovedkilde til en gennemgang af retstvisten.

Lucas Wastessons rejse gik uden problemer. Allerede den 17. april var han nået til Helsingør "och mig strax paa tholdboden till Willum Mortensen forføyede..." Hvad herefter skete, er der uenighed om. Lucas Wastesson hævder, at han lod Willum Mortensen forstå, at han havde optaget nævnte bodmerilån, som han skulle indfri med 1200 rdlr. til Willum, der svarede, at han ikke havde fået noget brev med fuldmagt til at modtage lånebeløbet.¹⁴¹ Willum Mortensen anfører i samklang hermed, at Lucas Wastesson var afsejlet, før Willum fik bodmeribrevet tilsendt til indfrielse.¹⁴² Men rettertingsdommen giver udtryk for, at Lucas Wastesson tav om lånet og "emod hans forpligt, løffte och tilsagn er seglet wdaff Sundet och effter breffuens indhold sig iche med betalling præresenteret ey heller Willum Mortensen noget derom anmodet eller tilkiende gaff."¹⁴³

Han kunne ellers have haft god lejlighed til at drøfte lånet, da han under sit ophold i Helsingør indgik en kontrakt med Willum Mortensen om at levere denne 400 Skippund svensk stangjern og til delvis dækning af jernets pris at aftage 100 skippund islandsk fisk fra ham.¹⁴⁴ Han hævder da også, at han ønskede indført i kontrakten, at Willum Morten-

sen skulle indløse bodmerilånet, når han havde fået jernet, hvilket denne afviste.

Den 23. juli ankom en sending stangjern fra Lucas Wastesson i Stockholm med Jan Lambertsens skib. Lucas Wastesson havde medsendt et brev med anmodning til Willum Mortensen om at indfri bodmerilånet, når jernet var ankommet og samtidig udbetale skipperen 1.200 rdlr. Skibet blev klareret og jernet løst.¹⁴⁵ En lille uge senere fik kaptajnen udbetalt 1.200 rdlr. på Lucas Wastessons vegne som delvis betaling for jernet og kvitterede bag på kontrakten.¹⁴⁶ Dagen efter returnerede skibet til Stockholm i ballast.¹⁴⁷

Sendingen var kun på 341 skippund og 16½ lispund stangjern til en samlet pris på 2.478 rdlr.¹⁴⁸ Men stadig skulle der være midler til at betale bodmerilånet, hvis Willum Mortensen havde villet. Det ville han principielt ikke. Det var et mellemværende, Lucas Wastesson måtte løse med Hoppe i Amsterdam.¹⁴⁹ Willum Mortensen havde også sine 100 skippund fisk, hvis betaling skulle afkortes i betalingen for jernet, at tænke på. Men netop de fisk kom i spil, da Willum Mortensen alligevel gik i borgen for lånet hos Jacob Hoppe. For at sikre sig lod han byfogden "arrestere" fiskene,¹⁵⁰ som havde en værdi 2-300 rdlr. større end lånet og dermed også større end det restbeløb, Willum Mortensen skyldte for jernet.

Skal man gisne om denne holdningsændring hos Willum Mortensen, må årsagen sikkert søges i de gentagne breve, han modtog fra Holland med opfordringer til at gå ind i sagen og "icke sig med skønne ord offuertale" af Lucas Wastesson,¹⁵¹ men evt. lade Hoppe få de nævnte fisk som betaling, hvilket han afviste.¹⁵² Han afslog også at anholde 2 saltskibe,

som skulle komme til Sundet for Lucas Wastesson for på den måde at lægge pres på ham.¹⁵³

Lucas Wastesson ville have sine fisk og gik rettens vej. Den 17. marts 1624 kom han til Helsingør efter "en ond och wittløfftig Reygse offuer land" fra Aabo, hvor han havde taget ophold på grund af "pestilendtzen" i Stockholm,¹⁵⁴ og den 21. maj afgjorde rådstueretten i Helsingør, at arrestationen af fiskene var ulovlig, da arresten efter birkerettens 15. kapitel kun kunne ske i forbindelse med vedgæet gæld, og Lucas Wastesson havde ingen gæld vedgæet. Willum Mortensen skulle derfor stå Lucas Wastesson til rette.¹⁵⁵

Såvidt rettertingsprotokollen. Rådstueprotokollen fortæller,¹⁵⁶ at sagen begyndte den 24. marts 1624, hvor rådstueretten forsøgte af forlige de to. Borgmestre og råd gjorde sagen "deris fliid, kunde inthet wdrette", som det lakonisk protokolleres. Dermed måtte sagen gå sin gang.

I første omgang var det prisen på fiskene, det drejede sig om. Lucas Wastesson mente, det var den pris, de stod i, da han leverede jernet i juli 1623, han skulle betale. Willum Mortensen, at det var den nugældende (højere) pris i København.

Dommen afsagt på retsmødet den 31. marts gik Willum Mortensen imod. Lucas Wastesson skulle have fisken til gældende pris i København, da jernet blev leveret. Til overmål skulle han have en afkorting i prisen for den kvalitetsforringelse, der måtte være sket i det forløbne år.

En uge senere var sagen igen på dagsordenen. Nu med spørgsmålet om Willum Mortensens "arrest" af fiskene; men også prisspørgsmålet kom endnu en gang op. Begge parter havde indhentet priser i København og kunne fremlægge breve,

der støttede deres sag, Lucas Wastesson, at prisen havde været 14 rdl. pr. skip-pund, Willum Mortensen, at den havde været 15 rdl. Sagsbehandlingen strakte sig over to dage og endte for prisspørgsmålets vedkommende med, at parterne blev henvist til at få den sag afgjort i retten i København.

Spørgsmålet om arresten blev først afgjort den 21. maj, hvor den som ovenfor anført blev kendt ulovlig.¹⁵⁷

Fiskene var kommet i centrum, selv om sagen egentlig drejede sig om det misligholdte bodmerilån. De arresterede fisk blev nu bragt op på højeste diplomatiske niveau. Der blev i maj-juni 1624 afholdt et grænsemøde i Knærød for at afgøre stridsspørgsmål den danske og svenske stat imellem i mindelighed.

Det lykkedes Lucas Wastesson, der nok var tilfreds med dommen, men ikke sikker på, at den ville blive eksekveret, gennem den svenske agent i Helsingør, Anders Svensson, at få sin sag bragt op på dette møde.

De svenske grænsekommissærer rettede skriftlig henvendelse til de danske rådskommissærer, som på deres side i et missive af 6. juni 1624 rettede skriftlig henvendelse til landsdommeren på Sjælland om uden forhaling at hjælpe Lucas Wastesson til hans ret.¹⁵⁸

Den svenske agent var ikke i tvivl om, at Jacop Hoppe og Willum Mortensen havde slået sig sammen med det formål at ødelægge Lucas Wastesson,¹⁵⁹ og denne, som i maj 1624 havde hævdet, at sagen drejede sig om Willum Mortensens forsøg på af misundelse at ødelægge hans kreditværdighed,¹⁶⁰ gav blot en måned senere udtryk for, at han så den som et led i en dansk handelspolitisk kamp mod svenskerne.¹⁶¹

Stenhus, Stengade 76 i Helsingør, ifølge murankrene opført i 1579 og dermed et af de ældste bevarede borgerlige renaissancehuse i Danmark. Huset har gotiske trappegavle, men sandstensvinduesposter og de trekantede frontispicer har et skær af nederlandsk renæssance. Huset er på 100 m². Foto Inge Degn 2007.

Trods den diplomatiske intervention, kom sagen ikke for landstinget. I juli skriver Anders Svensson, at landsdommeren forhaler sagen, så den ikke vil kunne nå at komme på Herredagen i tilfælde af appel.¹⁶² Sagen var nok snarere, at kongen selv blandede sig i den og tog den ud af landsdommerens hænder. I et missive af 10. juli pålægger kongen rigsrådsmedlemmerne Claus Daa og Frederik Reedtz, at de sammen med fire uvildige københavnske borgere, udpeget af borgmestre

og råd i København, skal pådømme sagen og bringe den til afslutning.¹⁶³

De fire uvildige mænd, som blev udpeget, var alle købmænd, eller som det endda senere hedder 'overkøbmænd': Henrich von Fuiren, Johan de Willum, Christopher Trømmer og Jacob Pedersen.

Allerede den 21. juli kunne kommissionsdomstolen efter at have gennemgået sagens akter og haft de to hovedpersoner indkaldt til forhandling afsige sin dom, som var opdelt i tre afsnit. 1. Domstolen fastslog, at det var Lucas Wastessons egen forpligtelse at indløse bodmerilånet og ikke Willum Mortensens. 2. Under de givne omstændigheder kendtes Willum Mortensens arrest i de 100 skippund fisk lovlig og skulle stå ved magt. 3. Efter foretaget likvidation mellem de to parter lød opgørelsen på 300 rdlr. 16 sk. i Lucas Wastessons favør. Dette beløb skulle Willum Mortensen betale ham inden "three solemercke" (3 dage). Samme frist fik Lucas Wastesson til at indbetale bodmerilånet med tillæg af "72 specie Daler som aldeniste er et aars rente af hoffuodtstolen" til Willum Mortensen på Jacob Hoppes vegne.¹⁶⁴

Skønt hverken Lucas Wastesson eller Anders Svensson kunne være tilfreds med denne dom, frarådede den sidste dog, at den straks blev appelleret til Kongens Retterting. I så fald ville hverken kongen eller rådet næppe se den ordentligt igennem, men helt igennem fæste lid til, hvad kommissionsdomstolens medlemmer bildte dem ind. Desuden var kansleren helt på "denne arge Wellem Mårtenssons" side og med en stadfæstelse af dommen ville sagen være uigenkaldeligt lukket.

Hvor harm han selv var fremgår bl.a. af følgende udsagn: "Ty nu sedan denne doom feltes honnom emot, hafuer

jagh først sport deras hierte emot oss suensche. Huar och ehn leher og gnattrar i miuk både öfuer honom och migh, effter jagh dreff den saken sa hårdtt både hos konungen och rådet."¹⁶⁵

Sagen kom dog for Kongens Retterting. Men der skulle gå seks år, før den kom på rettens dagsorden. Det skete den 29. juni 1630, hvor Lucas Wastesson efter tidens juridiske praksis søgte kommissionsdomstolens medlemmer for at få den dom ændret, de havde afsagt i 1624. Efter sagens fremstilling fra begge sider lød dommen, "at commissarierne med deris domb ingen wret haffuer giort, huorfor dend och bør wed magt at blifue."¹⁶⁶ Lucas Wastessons havde uigenkaldeligt tabt sin sag.

En dobbelt arvesag

I begyndelsen af året 1626 døde Willum Mortensens far, tolder Morten Jensen. Dødsfaldet er sandsynligvis sket senest midt i april, da hans efterfølger, Hans Pedersen,¹⁶⁷ udnævnes 19. april, og borgmestre og rådmænd den 25. april får bud om at udpege en mand i byen til at modtage arveparten for den ene af sønnerne, Morten, som er i hofstjeneste i Rusland,¹⁶⁸ fulgt op af et brev blot to dage senere, hvori der peges på en mand ved navn Hans Olufsen til denne opgave.¹⁶⁹ I september samme år får Hans Olufsen prinsens tilladelse til at indløse de veksler, som Morten Mortensen sender hjem fra Rusland for at trække på sin arv. Dog kun med de øvrige søskendes tilladelse.¹⁷⁰

Skifter, der først begyndte den 9. maj, strakte sig over 12 møder i de kommende fire måneder. Efter en pause blev der holdt et afsluttende møde i juni 1627. Og selv om der tilsyneladende var stor enighed deltagerne imellem, var det åbenbart

et problem, at den ene bror sad i Moskva, så skiftet blev ikke gjort endeligt færdigt. I forløbet afgik den ene af arvingerne, Johan, ved døden i 1628, hvorefter der var endnu en arvesag at tage sig af.

Skiftet efter Johan fandt først sted den 17. marts 1630. Hans enke, Sille Henriksdatter, var da i nyt ægteskab med Harder Sørensen, skriver på Kronborg, som overtog boet med hvad gæld, der måtte være, mod at betale de to tilbageværende brødre, Willum og Morten, hver "600 dlr møndt huer dlr till - 64 s dannsche."¹⁷¹

Morten Mortensen, som ellers havde fået tildelt Hans Olufsen i Helsingør som sin repræsentant i arvesagen, inddrog senest ved broderens død de nederlandske staters agent i Helsingør, Carel van Cracou, i sagen.¹⁷²

Endnu i marts 1630 løber den dobbelte arvesag. Morten Mortensen har skrevet til den nederlandske agent og bedt ham modtage sin arvelod. Men der er opstået strid mellem Willum Mortensen og broderens repræsentant i skiftet, idet Willum mener at have penge til gode hos sin bror, som åbenbart har fået indløst flere vekslers, end Willum mener arven kan bære. Dette har Willum Mortensen berettet for kongen, som nu beder to af sine lensmænd Frederik Reedtz og Frederik Urne stævne parterne og forlige stridighederne i mindelighed eller ved dom.¹⁷³

Midt på året kommer Morten Mortensen til Danmark for at føre sagen mod sin bror til ende. Nu fordobles antallet af adelsmænd, der skal tage sig af den. Udover Frederik Reedtz og Frederik Urne pålægges nu også Christoffer Gøye og Iver Vind at deltage i en kommission til afgørelse af sagen. De skal "for at Sagen uden Vidtløftighed kan bringes til Ende, med det allerførste stævne Parterne for

sig, bilægge de allerede opstaaede eller muligt opstaaende Stridigheder imellem dem i Mindelighed eller afgøre dem ved Dom og give Parterne deres Afgørelse beskrevet."¹⁷⁴

Sagen ses ikke ført videre til Kongens Retterting, så man må formode, at den er endt med denne kommissionsdomstol. Udfaldet kendes ikke. Morten benytter som ovenfor omtalt lejligheden til at få fornyet sit adelskab og vender så tilbage til sin tjeneste hos Zaren i Moskva.

Willum Mortensens andel i arven efter hans far bestod blandt andet af en grundmuret gård i Store Færgestræde og 1/16 part i et skib. Desuden en trediedel af brødrenes halvpert på godt 4.600 rigsdaler af faderens udestående fordringer. Men da en af disse var hans eget lån hos faderen på 2.000 rigsdaler, måtte han i den sammenhæng tilpunges. Også løsøret fik han sin del af, herunder en af boets to køer. Der var ingen gæld efter faderen at fordele. Hertil kom mødrearven, som faderen havde haft råderet over til sin død. Willum Mortensen fik i Helsingør en have med et lysthus og faderens teglgård, og desuden i moderens fødeby Malmø to stolestader i kirken, fem stenboder og et møllehus med en vejrmølle. Da han havde bekostet faderens begravelse, som ikke er foregået i stilhed, fik han af boet refunderet de 377½ rigsdaler, som han havde lagt ud til dette formål.

Twist om husgeråd

Den 31. maj 1626 mødte Willum Mortensen på sin hustru, Birgitte Siunisdatters vegne for Kongens Retterting på Koldinghus.¹⁷⁵ Anledningen var en sag, der stammede helt tilbage til skiftet efter hustruens første mand, Alexander Ley-

ells død i 1607. Efter sagsfremstillingen i dombogen kom hun ved bodelingen til at skyldte sin mands søster, Ingeborg Frederiksdatter, gift med rådmand og senere borgmester Johan Willumsen, et beløb på 906 rdlr. 4 sk., som hun ikke straks skulle udrede, men forrente.¹⁷⁶ Sagen, der i al korthed gik ud på, om Birgitte Siunisdatter havde betalt det nævnte beløb, synes først at være blevet rejst efter Johan Willumsens død i foråret 1623.

Willum Mortensens påstand var, at beløbet var betalt allerede i januar 1608 i forbindelse med, at Birgitte overdrog Johan Willumsen et gældsbevis på 1500 rdlr. udstedt af Johan Due til Gjedsholm i Skaane og fik et gældsbevis på 1000 rdlr. af ham til gengæld. De resterende 500 rdlr. af Johan Dues gældsbevis gik til delvis dækning af de 906 rdlr. 4 sk. Resten af gælden betalte hun kontant. Johan Willumsens enke og hendes arvingers påstand var, at beløbet ikke var blevet betalt, og de krævede hende for 906 rdlr. 4 sk.

Problemet var, at der ikke fandtes dokumenter, der kunne afgøre sagen den ene eller anden vej. Enten havde, som det hedder i sagsfremstillingen, den salige mand være forsømmelig og ikke sørget for at få det nødvendige gældsbevis fra Birgitte Siunisdatter, eller også havde hun givet ham et gældsbevis og så betalt det, hvorefter det var tilintetgjort.

Sagen var først gået sin gang i Rådstueretten i Helsingør,¹⁷⁷ for hvilken Willum Mortensen havde indstævnet Johan Willumsens enke, Ingeborg, og hendes børns formyndere for at få en række forhold afgjort.

Den 22. juli 1623 var man nået til domsafsigelse. Denne fandt sted under en vis tvang, idet Willum Mortensen

havde truet med, at rettens medlemmer ellers hjemfaldt til en straf på 100 rdlr. til Helsingør Hospital for forhalelse af sagen. Meget rammende er ”eller torde” tilføjet i marginen, hvor der i teksten står, at retten ikke ”kunde [eller torde] længere opholde sagen”.¹⁷⁸

Var der tvang fra sagsøgerens side, var der tilsvarende modstand fra de sagsøgte. Rådmand Christen Davidsen, som var formynder for et af Ingeborgs børn og selv medlem af retten, fremlagde en skriftlig protest fra Ingeborg, som påpegede, at nogle af børnenes formyndere havde lovligt forfald, idet de var bortrejst i ærinde til landstinget eller til kansleren, og at retsmødet i øvrigt ikke lå på den faste ”tegt dag”. Dette blev af borgmester Didrick Mahr forklaret med, at der ikke måtte holdes retsmøder, mens herredagene gik for sig; men nu var de afsluttet.

Der var otte forhold parterne imellem, der blev taget op, og dommen lød som følger:

1. Arvingerne skal enten tilstille Willum Mortensen gældsbeviset fra Johan Due, eller betale ham de 1000 rdlr.
2. Willum Mortensen skal have udbetalt 37½ rdlr. 2½ sk. som restafregning for en sending malt afskibet til Bremen med Henrich Lemmersen.
3. Willum Mortensen skal have udbetalt en fjerdedel 153 rdlr., som samme Henrich Lemmersen er skyldig.
4. Willum Mortensen skal beholde en anpart i en ikke nærmere bestemt kirketol.
5. De 906 rdlr. 4sk. betragter retten som betalt. ”thi bør de icke quiteris eller betalis”.
6. Det samme gælder 504 rdlr. efter Birgittes ”wdgiffne Seddeler”, da de ikke er dateret.

7. Willum Mortensen skal betale halvparten af fæstensgave og morgengave til Johan Willumsens arvinger. (Der må tænkes på de gaver, Birgitte fik af sin første mand, og som ikke blev delt ved skiftet efter hans død, jf. ovenfor).

8. Willum Mortensen skal betale halvparten af omkostningerne ved en trætte med borgmester Gudmand Nielsen, 50 rdlr.

I det store og hele faldt dommen således ud til Willum Mortensens fordel. Den havde dog den svaghed, at den kun var afsagt af de to borgmestre, Didrick Mahr og Niels Madsen. To af rådmændene, Poul Leyell og Niels Jensen nægtede direkte at stå bag den. Rådmand Christen Davidsen søgte som omtalt at få den udsat, og Hans Kieruts stillingtagen omtales ikke. Både han og Niels Jensen var fraværende fra retsmødet.

Ser man lidt nærmere på de involverede personer, kan man konstatere, at retssagen i høj grad var en familiestrid. Johan Willumsens enke, Ingeborg var søster til Birgittes afdøde mand Alexander Leyell, og Johan Willumsen selv var morbror til Willum Mortensen.

Samtidig viser personkredsen, hvordan de borgere, der udgjorde rådstueretten og formynderkredsen var indbyrdes forbundet på kryds og tværs. Det må have været svært at bevare objektiviteten i sagsbehandlingen.

Ingeborgs lavværge, David Lucht, var således kollega til Willum Mortensen på toldboden og havde været Birgittes lavværge i forbindelse med hendes første mands død i 1607. Siden havde de i øvrigt haft en vejstrid, som først fandt sin afgørelse nogle år senere. Herom nedenfor.

Blandt Ingeborgs børns formyndere var Peder Svendsen, sammen med hvem

Willum Mortensen i 1620 havde forpagtet Helsingørs ølaccise, og med hvem han bl.a. arbejdede tæt sammen i Det gullandske Kompagni og det tilsvarende kompagni for handel på Øsel.

Rådmand Poul Leyell var fætter til Birgittes første mand, og rådmand Christen Davidsen stod foran sin udnævnelse til toldskriver og dermed kollega med Willum Mortensen.

Som anført omhandlede rådstuedommen otte forhold. Men det var kun spørgsmålet om de 904 rdlr. 4 sk., der blev anket til landstinget. Her dømte landsdommer Axel Urne den 29. oktober samme år modsat rådstueretten til fordel for Johan Willumsens arvinger, idet han funderede sin dom bygget på en oprindelig skriftlig kontrakt mellem Johan Willumsen og Birgitte om denne gæld. Willum Mortensen ankede landsrettens dom og måtte derfor møde i Kongens Retterting på Koldinghus i maj 1626. Rettertinget stadfæstede den i landsretten afsagte dom, og Willum Mortensen måtte rejse hjem med uforrettet sag og næsten 1000 rdlr. fattigere.

Dommen har næppe styrket familiebåndene eller fremmet naboskabet på Stengaden.

Strid om adgangsvej

Den 14. september 1626 var der trængsel i den smalle 'strandgang', der førte fra Stengade og ned til toldskriver Willum Mortensens vedgård mod stranden. Der skulle holdes syn og skøn til afgørelse af Willum Mortensens ret til at bruge strandgangen som adgangsvej til vedgården. Til det formål var der samlet otte synsmænd foruden byfoged og byskriver. Willum Mortensen var der naturligvis og desuden hans overordnede

på toldboden, tolder David Lucht, som var den der bestred hans ret til at bruge strandgangen.¹⁷⁹

David Lucht har åbenbart ment, at brugen af strandgangen var til ulempe for hans ejendom på Stengade, som den nok har gået langs med, eller den er måske endda gået henover grunden. Det vides ikke.

Det, der vides, er, at det var en gammel sag, der blev taget op til fornyet behandling. Den var begyndt i hvert fald 19 år tidligere, tirsdag den 30. juni 1607.

Da blev der holdt skifte over boet efter Alexander Leyell, som på det tidspunkt ejede den nævnte vedgaard, et par huse på Stengade samt en hel del andre ejendomme. Men det er husene på Stengade og deres adgangsvej til vedgården, det drejer sig om. Lidt længere mod øst på Stengade og lige nord for vedgården lå David Luchts hus.

I forbindelse med skiftet var David Lucht udpeget til værge for enken Birgitte Siunisdatter, og han rejste allerede ved den lejlighed sagen, selv om den ikke som sådan kom skiftet ved.

Ved den anden skiftesamling, som blev holdt en uge senere, var denne sag første punkt på dagsordenen, og det blev oplyst, at enken og hendes værge havde indgået et forlig, som gik ud på, at hun frit kunne benytte strandgangen tre år frem, men ejede hun derefter stadig vedgården, skulle adgangen godkendes af David Lucht eller dennes arvinger.¹⁸⁰

Kort tid senere indgik enken ægteskab med Willum Mortensen, og det er derfor ham, der står som David Luchts modpart i 1626. Det er åbenbart ikke i den forløbne tid lykkedes Lucht at spærre adgangsvejen, men nu gør han et forsøg med hele det offentlige system involveret.

Som dokumentation for sin ret til at spærre strandgangen for færdsel til vedgården, fremlagde David Lucht en udskrift af det ovenfor omtalte skifte efter Alexander Leyel, en kopi af skiftet efter dennes far Frederik Leyel, som havde bygget vedgården, og desuden tre pergamentbreve, hvis indhold ikke fremgår.

Willum Mortensen krævede, at skiftet efter Frederik Leyel skulle fremlægges i original for at være gyldigt. Desuden argumenterede han for, at David Lucht havde været inhabil i forbindelse med aftalerne ved skiftet efter Alexander Leyel, da han var enkens værge.

Men trumfen, han havde i ærmet, var fem mænd, der hver for sig med oprakte fingre aflagde deres dyreste ed på, at strandgangen udgjorde den hævdvundne adgangsvej til vedgården.

Hans Plovmand havde kendt til gangen som adgangsvej mellem hovedgård og ladegård i mere end 55 år. David Hansen havde tjent hos Frederik Leyel og havde kendt til gangen i 40 år. Rasmus Effuersen Bødker havde kendt til gangen i 36 år som adgangsvej mellem den gård, Willum Mortensen nu boede i og til ladegården, hvor Frederik Leyel havde sine køer og sit ved. Rasmus Schoning Tømmermand kunne regne 40 år tilbage, mens Willum Michellsen Skomager kun havde kendt til den i 20 år.

Endelig fremlagde Willum Mortensen udskrift af skiftet efter Alexander Leyel som bevis på, at David Lucht da var værge for enken, og desuden et pergamentbrev fra 1572 på ladegården. Heller ikke her angives indholdet, men skal det give mening at fremlægge det, må det have indeholdt en passus om den omstridte vejret. Det stammer sikkert fra opførelsesåret.¹⁸¹

Nyboder, hjørnet af Sankt Pauls Plads og Sankt Paulsgade. Længen er uforandret, i én etage som de oprindelige fra 1630'erne. Den rummer nu Museet Nyboders Mindestuer. Foto Ole Degn 2013.

Skifteprotokollen indeholder ikke nogen afgørelse. Og endnu tre år senere løber sagen stadig. I februar dette år giver kongen fire adelsmænd: "Niels Krag til Trudtsholm, Zahlcommissarius, Laxmand Gyldenstjerne til Biersgaard, Fredrik Reedtz til Tyggestrup og Fredrik Urne til Alsløf, Befalingsmænd paa Tryggevælde og Kronborg" besked om, "da denne Trætte af Landsdommeren i Sjælland er indfunden til gode Mænds Granskning ... med allerførste Lejlighed at begive sig til Helsingør, undersøge Sagen paa Aastedet, forhandle den i Mindelighed eller afgøre den ved Dom og give deres Afgørelse beskrevet fra sig."¹⁸²

Sagen ses ikke at være gået til Kongens Retterting, så de stridende parter må have stillet sig tilfreds med denne kommissionsdomstols afgørelse, hvad den så end

gik ud på. Resultatet kendes ikke. Men striden mellem tolder og toldskriver har næppe bedret arbejdsklimaet på toldboden.

Willum Johansen

Samme år, som synsforretningen fandt sted, og kun få måneder tidligere optræder Willum Mortensen den 23. juni 1626 ligeledes i skifteprotokollen.¹⁸³ Denne gang i forbindelse med en sag med en kollegakøbmand, Willum Johansen. I november 1622 havde de to indgået en aftale om en form for byttehandel, hvor Willum Mortensen, skulle levere den anden et kvantum bly mod til gengæld at få tjære og voks samt rede penge for en difference i værdi på de to varepartier. Varerne var indkøbt i Spanien og fragtet hjem med en skipper fra København.

Willum Mortensen mente at have papir på, at hans modpart skulle aftage hele det indkøbte parti bly på godt 57 skippund, mens denne hævdede kun at have lovet at aftage 30 eller 35 skippund, hvilket han aflagde "sin højeste ed på så sandt Gud skulle være ham nådig".

På grundlag af eden stillede Willum Mortensen sig tilfreds, og der blev indgået forlig mod, at den anden lovede at betale 96 sletdaler den kommende jul.

John Barlers krav

I 1634 var Willum Mortensen på ny indblandet i en sag, denne gang af mere privat art. Den drejede sig om Willum Mortensens søn, Frederik, som under et ophold i England, var blevet forstrakt med en sum penge af en mand ved navn John Barler, som havde fået et gældsbevis på beløbet. Dette var bortkommet, og Willum Mortensen nægtede nu angiveligt at betale pengene, uagtet Johan Barler kunne føre vidner på, at pengene var udbetalt. John Barler klagede sin nød til Christian IV, som bad lensmanden på Kronborg, om at se på sagen, så Barler ikke "skulle molestere kongen videre dermed".¹⁸⁴ Sagens udfald kendes ikke.

Vekselproblemer¹⁸⁵

Ved revisionen af toldregnskaberne for året 1630, gav Rentekammeret en af posterne en bemærkning. Det drejede sig om en beløb på 1640 rdlr. bogført som betalt den 10. oktober til Willum Mortensen til dækning af "enn Wegsell paa Welb: Axel Arnfelds Wegne." Bemærkningen, som er skrevet i margenen lyder: "herfor er Samuël de Cher hans wexell, och ellers ingen Effterretning eller beuis." Beløbet omtales igen i en tilskrevet samlet opgørelse over Axel Arnfelds forbrug nederst

på siden, hvor det konstateres, at de 1640 rdlr. "foruden beuis er thillstillet Samuël de Gehr paa hans welb. Weigne."¹⁸⁶

Hermed var scenen sat til et forløb, som fik sin retlige afslutning ved Kongens Retterting i København fire et halvt år senere den 24. april 1635. Ud over de allerede nævnte tre personer var hovedpersonerne tolder David Lucht og hans kollega og svigersøn Hans Pedersen, som havde ansvaret for udbetalingen af de 1640 rdlr. Inden sagen fandt sin afslutning, var David Lucht afgået ved døden. Hans svigersøn var blevet afskediget fra sin stilling som tolder, og Willum Mortensen havde overtaget hans plads.

Revisionsbemærkningen bundede i, at Axel Arenfeld i det regnskab, han havde afleveret i Rentekammeret efter sit ophold som kongens ambassadør i Holland i årene 1630-31 ikke havde de nævnte 1640 rdlr. med som indtægtspost. De kunne derfor ikke godkendes som udgift i toldbodens regnskab, hvilket betød, at tolderne fik underskud på regnskabet, som de heftede personligt for. Det var altså en sag med alvorlige økonomiske konsekvenser for dem.

Ser man på sagen ud fra regnskaberne alene, ser den såre enkel ud. Pengene er som for en række andre af Axel Arenfelds vekslers bogført som betalt til Willum Mortensen, og måtte vel i givet fald kunne kræves tilbagebetalt af ham, hvis vekslen ikke var korrekt kvitteret. Han tilbyder da også at gå ind i sagen med et gælds-brev til kongen lydende på underskuddet på toldregnskabet på de 1640 rdlr., indtil der findes ud af, hvor pengene er blevet af, eller de kan modregnes i en leverance fra ham til kongen.¹⁸⁷

Med dette tilbud til kongen havde Willum Mortensen befriet sine foresatte for

deres personlige hæftelse for beløbet og taget et medansvar for sagen, men tog sig grundigt betalt med deres underskrift på en obligation på to trediedele af vekslens pålydende, 1093 rdlr. 16 sk., mens han selv påtog sig den sidste trediedel.

Fra da af synes sagen at være gået i stå. Willum Mortensen gjorde sig ingen anstrengelser med at finde ud af, hvor pengene var blevet af, når de ikke fandtes i Axel Arenfelds eller i Rentekammerets regnskab, og lod dem heller ikke afskrive i vareleverancer til kongen. Tolderne betalte ej heller obligationens pålydende, men havde hele tiden truslen fra den hængende over hovedet.

Udgangspunktet synes at være, at tolderne og toldskriveren fra begyndelsen har været enige om, at den nævnte veksel var et fælles problem, siden de hver især hæftede for en trediedel af beløbet. Dette ændrede sig undervejs i forløbet. Ellers var der ikke blevet en sag ud af det. I retssagen spillede vekslens med dens pålydende på 1640 rdlr. naturligvis en central rolle, da den var årsag til hele miséren. I en ganske vidtløftig sagsbehandling føjede det med påstande og spekulationer om, hvem der havde haft vinding og tab ud af vekslens. Men hovedrollen spillede obligationen, som David Lucht og Hans Pedersen forlangte at få tilbage, for at de ikke ”i fremtiden formedelst saadan obligations schyld ... thuende gange pendinge schulle ehrlegge och betalle”.¹⁸⁸ De forventede åbenbart stadig selv at måtte dække underskuddet på toldregnskabet.

Selv med det omfattende referat i herredagsdombogen er sagen svær at gennemskue til bunds.

Den normale procedure for udbetaling af midler til kongens ambassadør via Willum Mortensen var, at Axel Aren-

feld trak en veksel på Willum Mortensen og fik beløbet udbetalt af dennes faktor, Samuel de Geer, i Amsterdam, som debiterede Willum Mortensens konto hos sig for beløbet.

Derefter præsenterede faktoren vekslens på toldboden i Helsingør, hvor Willum Mortensen fik dens pålydende udbetalt, eller pengene blev overført til Amsterdam, så beløbet kunne krediteres Willum Mortensens konto. Et sådant forløb afspejler sig mere end et dusin gange alene i regnskabet for 1630.

Dette forløb var anderledes. Ud over de sædvanlige personer optrådte lensmand Frederik Rantzau og Nicolas Enevoldsen fra Øsel og Rantzaus forvalter på Krapperup, Fredrich Noe.

Det hele synes at være begyndt med et lån på 4.100 Gylden (1.640 rdlr), som Samuel de Geer optog hos Enevoldsen og udbetalte til Arenfeld. Lånet skulle tilbagebetales til Rantzaus forvalter med midler fra toldboden i Helsingør, hvilket også skete.

Det var en lidt mere omstændelig proces end ellers. Men for såvidt skulle sagen være i orden. Axel Arenfeld fik sine penge, og toldboden betalte. Det var den dog ikke, da Axel Arenfeld ikke skrev beløbet ind i sit regnskab til Rentekammeret, og tolderne ikke havde hans underskrift på vekslens.

Men det var mere indviklet end som så. Det hævdes undervejs i sagen også, at de 1640 rdlr. er betalt til Samuel de Geers fuldmægtig. Og desuden er der sammenfald mellem datoene, hvor David Lucht hæver pengene på toldboden og betaler Rantzaus forvalter, og datoene på posten for udbetaling af pengene til Willum Mortensen i toldbøgerne. Begge dele dateres den 10. oktober, men begge dele

kan ikke være korrekte, da der ikke findes to udbetalinger af samme størrelse i toldbøgerne; det er mere sandsynligt, at der er sket en erindringsforskydning i retning af normalproceduren, da forløbet skulle forklares i retten, således at den nævnte udbetaling til faktorens fuldmægtig er en fejl. Pengene er udbetalt til forvalteren på Krapperup og bogført som udbetalt til Willum Mortensen.

Undervejs i forløbet anstiller David Lucht og Hans Pedersen undersøgelser i Amsterdam og når til den konklusion, at Willum Mortensen faktisk i faktorens regnskab er blevet krediteret for beløbet, som er medgået til dækning af hans "egen giæld til hans faktor",¹⁸⁹ hvilket Willum Mortensen naturligvis afviser. De 1640 rdlr. er toldernes problem, selv om de er bogført som udbetalt til ham.

I 1634 skred David Lucht og Hans Pedersen til handling. De ønskede deres obligation tilbage og meldte sagen til byfogden i Helsingør. Da de alligevel var i gang, tog de et par andre i den sammenhæng mindre sager med. Willum Mortensen skulle have fået 20 rdlr. 10 sk. mere for et parti jern end aftalt med hofmesteren,¹⁹⁰ og David Lucht havde betalt en skipper 48 rdlr. på hans vegne for to piber win.¹⁹¹ Et udlæg Willum Mortensen ikke ville refundere.

I bytingets dom den 22. september indgik som et væsentligt element en skrivelse fra hofmester Frantz Rantzau i marts 1630 til Willum Mortensen, hvori det blev understreget, at der ikke måtte udbetales penge fra toldboden til Axel Arendfelds behov, førend hans underskrevne veksel fremkom til toldboden. Denne skrivelse havde tolderne ikke fået at læse, hvorfor de var i god tro, da de udbetalte de 1640 rdlr. på en veksel med

kun faktorens underskrift. Willum Mortensen skulle derfor levere David Lucht og Hans Pedersen deres obligation tilbage.¹⁹²

De 20 rdlr. 9½ sk. (!) ville Willum Mortensen afkorte i de nævnte 48 rdlr., som han nu åbenbart var parat til at betale. Retten dømte ham dog til at betale dem fuldt ud.

Willum Mortensen ankede dommen til landstinget med den begrundelse, at der var kommet nye dokumenter i sagen. Landsdommer Jørgen Seefeld accepterede begrundelsen og afsagde den 17. november på Sjællandsfar Landsting "en hiemfindelse domb",¹⁹³ dvs. sagen skulle gå om ved den lavere retsinstans, bytinget.

Denne dom ankede Hans Pedersen til kongens retterting på vegne af sin nu afdøde svigerfar, sin hustru og medarvingers og egne vegne. Her blev den behandlet den 24. april 1635, og dommen blev efter den vidtløftige sagsfremstilling, "at landsdommer iche haffde aarsage att hiembfinde samme sagh huorfor hans domb bør iche at kome Hans Pedersen thill hinder, mens byfougdens domb at bliffue ved magt."¹⁹⁴

Retten havde talt, og den detroniserede tolder kunne glæde sig over en sejr over sin efterfølger som tolder. Han og David Luchts arvinger fik obligationen igen. Men historien melder intet om, hvorvidt det var dem, der kom til at dække underskuddet i toldregnskaberne fra 1630, eller om det blev Willum Mortensen, der måtte indløse det gældsbevis, han havde udstedt til kongen.

Har arbejdsmiljøet på toldboden været dårligt før 1630 på grund af den ovenfor omtalte vejstrid mellem Willum Mortensen og David Lucht, har forløbet af denne sag helt afgjort ikke bedret det.

En dobbelt rettertingssag¹⁹⁵

Den 11. maj 1636 var Willum Mortensen igen indstævnet for Kongens Retterting. Igen i København. Sagen drejede sig om levering af 15.000 pund krudt som del af et parti varer, han sammen med sin købmandskollega i København, Johan Ettersen i september 1628 havde indgået kontrakt med hofmester Frantz Randzau¹⁹⁶ om at levere. Prisen for krudtet var 45 rdlr. pr. 100 pund, og en del af betalingen skulle falde i korn fra Antvorskov, Korsør og Sæbygårds len.¹⁹⁷ Resten betales kontant fra toldboden i Helsingør.

De to købmænd havde ganske vist indgået en fælles kontrakt på leverancen,¹⁹⁸ men bestilte hver for sig partier af krudtet hos deres personlige faktorer i Amsterdam, leverede det til tøjhuset og afregnede ligeledes hver for sig. Det skulle næsten gå galt, og gjorde det da også. Da den endelige afregning skulle gøres op de to imellem, mente de hver for sig at have penge til gode hos den anden.

I maj 1634 indstævnede Johan Ettersen sin tidligere kompagnon for både byfoged og rådstueret i Helsingør med krav om at få tilkendt pengene for et parti krudt, som udgjorde en fjerdedel af den samlede ordre, og som han mente Willum Mortensen uretmæssigt havde tilegnet sig som sit.

Uvist hvorfor var der således gået mere end fem år, før Johan Ettersen gjorde sit krav gældende. Men så inddrog han også begge Helsingørs retsinstanser, byfoged og rådstueret på samme tid. Der blev nedsat en faglig kommission af købmænd, som den 30. maj 1634 tildømte Ettersen ejendomsretten til krudtet, som Willum Mortensen havde indkasseret 1603 rdlr. og ½ Ort for. Denne dom blev bekræftet af rådstueretten den 11. august og af

byfogden den 22. september og ligeledes af Sjællands landsting den 14. januar 1635.¹⁹⁹

Bytinget konstaterede, at Willum Mortensen ikke havde fremlagt beviser for, at krudtet var sendt til ham "for hans egen Regning och Effuentyr". Derimod havde Johan Ettersen med et uddrag af Willum Mortensens faktors regnskab under Amsterdam stads segl og et brev fra samme bevist, at krudtet var købt på deres fælles regnskab, for fælles penge og kapital. Kommissionsdomstolen dømte derfor, at Johan Ettersen skulle have halvdelen af betalingen for krudtet af Willum Mortensen.²⁰⁰

Willum Mortensen var af den opfattelse, at de købmænd, som havde undersøgt og pådømt sagen i Helsingør, ikke var erfarne nok, hvorfor han bad om at få nedsat en ny kommission af fire erfarne købmænd fra København til at gennemgå sagen endnu en gang, idet hver af parterne udpegede to medlemmer.

Det siger noget om hans position, at kongen nu gik ind i taberens sag. I et misvisse dateret Koldinghus 20. februar 1635 pålægger kongen borgmester og råd i København at nedsætte en sådan kommission af de fire københavnske købmænd, valgt af parterne på landstinget, rådmand Jacob Pedersen, Christoffer Trøner, Hans Hoffmand og Christen Bendtzen.²⁰¹ De arbejdede hurtigt. Allerede to måneder senere tilkendte de som retsinstanserne i Helsingør Johan Ettersen ejendomsretten til det omtalte parti krudt og dermed til den betaling, Willum Mortensen havde indkasseret for det. Dommen blev bekræftet i Københavns Byting.²⁰² Det var dog ikke en enig købmandskommission, der stod bag dommen, idet Christoffer Trønner afgav dissens. Måske

derfor blev sagen vendt endnu en gang med en frist til 20. august 1635 til at afgøre sagen enten i mindelighed eller ved domsafsigelse, men dagen før denne frist udløb, fik Willum Mortensen dommen udskudt endnu en måneds tid på grund af uklarhed om nogle pengetransaktioner med faktorerne i Holland, som han ventede afklaring på snarest.²⁰³

Afgørelsen faldt den 17. september 1635. De økonomiske vilkår var lempeligere, men Willum Mortensen var stadig taberen. Han blev dømt til at betale 1304 Gylden og 5 styvere²⁰⁴ til Johan Ettersens faktor i Holland. Dommen blev bekræftet i Københavns Byting den 9. marts 1636.²⁰⁵

Johan Ettersen ankede sagen, som kom på Rettertingets dagsorden den 11. maj 1636. Efter grundig høring af alle parter og fremlæggelse af regnskaber fra begge parter og deres faktorer i Amsterdam afviste Rettertinget med kongen i forsædet Ettersens anke. Bytingets afgørelse stod ved magt.

Hermed skulle sagen være til ende. Det var den ikke. Det må være lykkedes Willum Mortensen at forhale betalingen. Den var ikke faldet ved hans død halvandet år senere i september 1637, og så måtte Johan Ettersen begynde, om ikke forfra så dog på ny vandre gennem retsinstanserne nu i søgsmål mod Willum Mortensens bo repræsenteret ved dennes svigersøn, Københavns tolder Jonas Heinemark.

I februar 1638 dømte rådstueretten i Helsingør arvingerne til at følge den tidligere afsagte dom i Rettertinget. Disse appellerede sagen til landstinget, hvor landsdommer Jørgen Seefeld dømte arvingerne "quidt" i deres fars sted,²⁰⁶ og så endte sagen endnu en gang i Kongens

Retterting, hvor den endelige dom blev afsagt i april 1639. Den gik landsdommeren og arvingerne imod. Det skulle "forbliffue wed det borgemester og raad anno 1636 dømbt haffuer."²⁰⁷ Johan Ettersen skulle have sine 1304 Gylden og fem styvere.

Dermed var næsten fem års tovtrækkeri endt. Krudtet, som var anledning til sagen, var for længst brændt af, og den ene af parterne var afgået ved døden. Men sagen skulle have en ende. Og det fik den efter to gange at have været oppe i rigets højeste ret med kongen selv i dommersædet.

Den dukkede dog alligevel endnu en gang op i bytinget i Helsingør, hvor et brev fra kongen af 15. november 1639 "blefflest och paaschreffuit". Det pålagde Willum Mortensens arvinger at efterkomme dommen af 11. marts 1636 og betale Johan Ettersen inden 10 dage.

Det gode skib Kronborg

Første gang skibet Kronborg dukker op i kilderne er i et missive af 4. november 1634 til lensmændene på Helsingborg og Landskrone slotte, Christoffer Ulfeldt og Hendrik Huitfeldt.

Kongens renteskriver Christoffer Iversen, København, og borger i Helsingborg David Pedersen, begge parthavere i skibet Kronborg, har klaget til kongen over, at tolder Willum Mortensen og borgmester Peder Svendsen, Helsingør, samt borger i København Bartholomeus Hågensen,²⁰⁸ som også er parthavere i skibet, har beholdt al indtægt, det har sejlet ind, uden at give deres medredere del i indtægten. De kræver derfor deres indskud med rente og skadegæld udbetalt.

De to lensmænd får ordre til at "stævne begge Parter for sig med Forklaring

og Regnskab til 6 Uger efter dette Brevs Datum, dømme i deres Trætte og give Parterne deres Afgørelse beskrevet.”²⁰⁹

To år senere er man ikke nået nogen vegne. Christoffer Ulfeldt og Hendrik Huitfeldt har afvist at behandle sagen, da ”der var Regning og Skibsparter paa Tilgodehavendet.”²¹⁰ I stedet er fire købmænd, Christoffer Trønner og Hans Haumand fra København og Jacob Hybertsen og Johan Kruse fra Helsingør, blevet udpeget til at dømme i sagen, hvor Bartholomeus Hågensen er forsvundet ud af billedet. Det drejer sig nu alene om Willum Mortensens og Peder Svendsens forretningsførelse. De fire købmænd får i et missive af 16. november 1636 besked på, at de uden forhaling skal afslutte sagen.²¹¹

Der skulle dog gå endnu næsten tre år, før der kom skred i sagen, som det ses af et missive af 31. juli 1639, som giver et overblik over forløbet indtil da.²¹² I mellemtiden er Willum Mortensen død, og Bartholomeus Hågensen har skiftet side i striden.

Det fremgår bl.a. af missivet, at skibet med det stolte navn, som umisforståeligt placerer det som hjemmehørende i Helsingør, i hvert fald har været anskaffet i 1626, da skipper Jacob Jensen Smidt sejlede fra Danmark med det. Ud over Willum Mortensen og Peder Svendsen nævnes som medredere: Ifver Pedersen, Helsingør, Hans Mandixen og Jørgen Berendsen, København, og Hans Pedersen og David Pedersen, Helsingborg. Derimod mangler Christoffer Iversen og Bartholomeus Haagensen.

Med Willum Mortensen og Peder Svendsen som hovedaktører i partsrederiet kan skibet muligvis have været købt til brug for handelen på Gotland,

men har efter Det gullandske Kompagnis ophævelse måttet søge andre havne. Det kan der ikke siges noget sikkert om. Skibet synes dog at have passeret Sundet flere gange gennem årene.

Ifølge de tidligere missiver hævder medrederne, at skibet ”i nogle Aar har sejlet paa Strædet og... indbragt en anselig Sum Penge,”²¹³ og de kræver deres andel af, hvad ”Kronborg, som i lang Tid har løbet paa Strædet, og som de mener maa have tjent en betydelig Sum Penge,” har indtjent.²¹⁴

Medrederne klager over, at de ikke har set et regnskab for årene 1626-31 og dermed heller ikke har fået penge ud af deres ejerskab; men endnu fire år skulle gå, før de gik i aktion. I 1635 sendte de Bartholomeus Haagensen, som nu dukker op igen, men som modpart til Willum Mortensen og Peder Svendsen, til Holland, hvor ”Skipperen endelig i Amsterdam maatte overlevere til Bartholomæus et Regnskab og alle Villom Mortensens og Peder Svendsens Vekselsbreve paa mange Tusend Gylden, som de begge havde trukket, uden at de andre Redere vidste det mindste derom.”²¹⁵

Det var nu de fire købmænds opgave ”at tage Skipperens Regnskab og Vekselsbreve for sig og likvidere mellem Parterne,” hvilket var sket ved et møde den 7. juli 1639. Der manglede derfor nu kun at afgøre, hvem der skulle dække Bartholomeus Haagensens rejseomkostninger, ”da hele Sagen ellers er afsluttet undtagen denne ene Post,” slutter missivet optimistisk.

Men så let kom det ikke til at gå. Sagen blev de kommende år efter endelig likvidation 9. december 1639 ført gennem både byting og landsting og endte i Kongens Retterting i 1641. Sagen havde på et

tidspunkt mellem 1635 og 1639 ændret sig fra at være medredernes sag mod Willum Mortensen og Peder Svendsen til at være en sag mellem Peder Svendsen og Willum Mortensen repræsenteret ved dennes arvinger. De to tidligere nære samarbejdspartnere, som ikke mindst havde samvirket i Det gullandske Kompagni og handelen på Øsel, men bl.a. også i 1620 i fællesskab havde forpagtet ølaccisen i Helsingør,²¹⁶ stod nu som modparter i et bittert økonomisk opgør.

Undervejs havde dele af sagen været rundt om rådstuen i Helsingborg og landstinget i Skaane, såvel som bytinget i København, før sagen som helhed endte hos byfogden i Helsingør den 9. marts 1640.

Desværre giver tingbogen ikke mange oplysninger fra sig. Den konstaterer lakonisk ”Bleff dömbt imellum B[orgemester] Peder Suentzen och S: Willum Mortensens arffuinger efftersom dend forseiglit domb widre pundtwis forklarar.”²¹⁷

Willum Mortensens arvinger har ikke været tilfreds med den dom. De appellerede til landsretten, og da landsdommeren bekræftede bytingets dom, ankede de til Kongens Retterting. Sagsfremstillingen i Rettertinget er ganske udførlig,²¹⁸ men er vanskelig at følge, da den i høj grad henviser til en række punkter, som er indeholdt i bytingets forseglede dom.

Rettertinget stadfæstede landstingets dom.

Teglværksejer og entreprenør

I 1621 erhvervede Anders Pedersen, kongens vintapper på Frederiksborg, en grund ”uden tyng” dvs. uden grundskat, syd for Helsingør ”til evindelig” ejendom iflg. privilegium udstedt af kongen 7. sep-

tember 1621. Her etablerede han Kronborgs Teglværk, hvor Stubbedamsvej nu løber sammen med Strandvejen.²¹⁹ Efter hans død en halv snes år senere solgte arvingerne i 1632 ejendommen til Willum Mortensen, som ikke var ukendt med teglværksdrift, da hans far havde drevet et teglværk lidt længere inde mod byen og bl.a. i 1600 og 1601 havde leveret store mængder sten til brug ved byggeriet af Gethuset i Helsingør og Frederiksborg Slot.

Den nye ejer søgte i marts måned samme år kongen om tilladelse til en udvidelse af grunden og om lov til at fælde 6-7 træer på denne udvidelse, så den bedre kunne udnyttes. Desuden søgte han tilladelse til frit fiskeri i Sundet ud for grunden og brugsret til en tørvemose, som hans far tidligere havde brugt til sit teglværk. Lensmanden på Kronborg, Frederik Urne, blev bedt om at vurdere sagen, herunder, om det ville være til skade, at træerne blev fældet, og om fiskeriet kunne ske uden at genere Kronborgs bundgarn.²²⁰ Et år senere kom alle tre tilladelser.²²¹

Tørvemosen, der var tale om, bar navnet Elleholm og var beliggende ved det nuværende Julianelund. Den skulle yde det nødvendige brændsel til den store teglovn, som årligt kunne klare 20 brændinger svarende til 100.000 stk. tagsten og 70.000 stk. mursten.²²² Teglværket havde således omtrent samme kapacitet som faderens, der i 1610 havde en årsproduktion på 180.300 mursten.²²³

Der er ingen regnskaber gemt fra Willum Mortensens teglværksdrift. Men af toldbøgerne kan man se, at han allerede 2. april 1633 fik betaling for 4.000 tagsten leveret til Frederiksborg Slot²²⁴ og 6 maj samme år betaling for 6.200 tagsten leveret til Kronborg.²²⁵

Kongen må have været tilfreds med kvaliteten af hans sten, siden han i december 1635 sendte en murmester ud for at besigtige tegloven, før han skulle rejse til Haderslev. Besøget giver kun mening, hvis murermesteren har skullet bygge en tilsvarende ovn i Haderslev.²²⁶

I 1631-32 begyndte Christian IV opførelsen af de boliger til sine søfolk til orlogsflåden, som siden kom til at gå under navnet Nyboder. Små dobbelthuse i én etage med fælles køkken til de to lejligheder.

I 1632-33 leverede Willum Mortensen som tidligere nævnt mur- og tagsten til byggeriet af Nyboder for godt 5.300 rdlr.,²²⁷ en leverance på flere end 500.000 sten efter gældende dagspris, svarende til ca. tre års produktion på hans teglværk, så han har enten haft et stort lager at tage af eller har videresolgt sten fra andre leverandører.

Det var Willum Mortensens svigersøn, tolderen i København Jonas Heinemark, der var bygningsskriver ved dette arbejde, så mon ikke det er på den måde, Willum Mortensen har fået en aktie i dette byggeri.

Få år senere blev han direkte involveret i byggeriet. Den 9. januar 1636 blev der indgået en aftale, ifølge hvilken Willum Mortensen sammen med Jørgen Andersen, Helsingør, og Jakob Madsen, Christianshavn, skal bygge et antal boliger, hvis antal ikke nærmere angives. De første hundrede skal stå færdige tre uger efter Mikkelsdag (29. september) og resten inden vinteren. Hver bolig betales med 220 rdlr., så det var en pænt stor ordre at få. Stenene til byggeriet kom muligvis fra Willum Mortensens eget teglværk, idet det var op til dem selv, ”paa deris egen bekostning att forskaffe huis der till

behøffues, som er kalck, steen, thømmer, deeler, sømb, jern werch, vinduer och arbeids løn.” Betalingen svarede til, hvad ”Thønnes Wollmester, som de andre boliger, gader och gaarder forferdiget haffuer, hitt indtil betalt er.”²²⁸

Med dette byggeri var de to Helsingørborgere kommet i kompagniskab med en af tidens ledende personer i Københavns erhvervsliv. Jakob Madsen, der var født på Gotland, var borgmester i Christian IV's nyskabte by, Christianshavn og var en del af det såkaldt Københavnske Patriciat,²²⁹ der gennem Corfitz Ulfeldt var begunstiget med (svigagtige) statslige leverancer for hundredetusinder af daler. Hans leverancer til kongen var af et sådant omfang, at han i 1647 fik overdraget Børsen mod at nedskrive kongens gæld med 50.000 rdlr.²³⁰ Willum Mortensen må have kendt Jacob Madsen i hvert fald så tidligt som 1625, da denne af toldindtægterne fik udbetalt 7.044½ rdlr. for tømmer til brokisterne ved den nye havn i Helsingør.²³¹

Epilog

Willum Mortensens engagement i opførelsen af Nyboder vidner som hans tidligere engagement i kompagnihandelen om et virkelystent menneske med blik for de muligheder, der bød sig. Han udnyttede mulighederne fuldt ud og undertiden, som de mange retssager vidner om, lidt mere, end måske lovligt var. Men deri adskilte han sig næppe fra sine standsfæller i samtiden.

Nyboderbyggeriet blev den sidste større aftale, Willum Mortensen indgik. Er de nævnte tidsfrister overholdt, har han set husene færdige; men det blev hans arvinger, der fik glæden af indtægten – eller besværet med at inddrive den.

Willum Mortensen døde året efter kun 49 år gammel²³² og fik sit sidste hvilested i den gravkælder, som hans far i 1611 havde ladet opmure sydvest for kortrappen i Sankt Olai Kirke, hvis inventar Willum Mortensen selv satte sit præg på, da han i 1624 sammen med den senere rådmand og borgmester Hans Poulsen lod prædikestolen ”ziire och forgylde” og forsyne med en ny lydhimmel i barokstil. Ved den lejlighed blev Rosenvingernes våben anbragt over prædikestolens opgang i nordre sideskib.²³³

Anvendt litteratur:

Utrykte kilder:

Helsingør Bys Tingbog, 1607-1608; 1631-1634; 1639-1642

Helsingør Raadstueprotokol 1622-26; 1634-39

Helsingør Skifteprotokol, 1603-10; 1625-27; 1628-31

Herredagsdombog Nr. 31, 1626; Nr. 33, 1630;

Nr. 39, 1636; Nr. 41, 1639; Nr. 43, 1641

Rentemesterregnskaber 1633-1634 & 1635-1636

Øresundstoldbøger 1610-1636 i Sound Toll Registers Online. (www.soundtoll.nl anføres med rullenummer og scannnummer som følgende eksempel: STRO 0063_0374.

Trykte kilder:

Arhnung, J. O. (udg.): *Roskilde Kapitels Jordebog 1568, 1965*

Bording, Anders: *Den ærlige, Høj-agtbare, Velfornemme og nu Salige Mand Mads Mortensøn, Fordom Kongl. Majests. Toldere udi Helsingør Till ævig Minde, i: Anders Bordings Poetiske Skrifter, 1735: 134 ff.*

Bricka, C. F. & Fridericia, J. A. (udg.): *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, Bd. 1-7, 1887-89*

Danmarks Adelsårbog: 1955

Diplomatarium Helsingororum: MDCC-CLXI

Goische, H. H.: *Prophetiske Beenhus eller Gudelige oc skriffthemessige Betenckninger udi en Ligprædicken holden offver Birgitte Wilumsdaatter... 26 Novembris 1660.*

Grandjean, Louis E.: *Frederik IIs Soret, 1946*

Laursen, L. (udg.): *Kancelliets Brevbøger 1621-1626, 1922-1925 (KBB)*

Marquard, E. (udg.): *Kancelliets Brevbøger 1627-1641, 1929-1950 (KBB)*

Nielsen, Oluf (udg.): *Kjøbenhavns Diplomatarium, Bd. III, 1877, Bd. V, 1882*

Secher, V. A.: *Corpus Constitutionum Danicæ Bd. III, 1891-94, Bd. IV, 1897 (CCD)*

Tandrup, Leo (udg.): *Svensk agent ved Sundet, Toldkommissær og agent i Helsingør Anders Svenssons depecher til Gustav II Adolf og Axel Oxenstierna 1621-1626, 1971*

Anden litteratur:

Appel, Charlotte: *Læsning og Bogmarked Bd. I, 2001*

Bender, Henning: *Gotland og det Gullandske kompagni*, Utrykt specialeopgave 1970, Landsarkivet i Visby avskriftsamling nr. 50:2

Dalgaard, Sune: *Reformationen på Øresunds Toldbod, i Festskrift til Astrid Friis: 65-84, 1963*

Danmarks Kirker: II, Frederiksborg Amt, Bd. 1

Degn, Ole (red.): *Tolden i Sundet, 2010*

Fabricius m.fl. (red.): *Holland Danmark - Forbindelserne mellem de to lande gennem tiderne, Bd. I, 1945*

Gardell, Carl Johan: *Handelskompani och Bondearistokrati, 1986*

Heiberg, Steffen: *Christian 4. - en europæisk statsmand, 2. udg. 2006*

Hill, Charles E.: *The Danish Sound Dues and the Command of the Baltic, 1926*

Jensen, Mogens: *Seks generationer aftoldere*

i Helsingør, Zise nr. 3 2014, 97-111

Jørgensen, Johan: *Det københavnske Patriariat og Staten ved det 17. Århundredes Midte, 1957*

Jørgensen, Johan: *Skifter og testamenter, 1968*

Lind, H.D.: *Nyboder og dets Beboere især i ældre Tid, 1882*

Pedersen, Laurits (red.): *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857 Bd. I, 1926 og Bd. II, 1929*

Schultz, V. Hostrup: *Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd, 1906*

Tamm, Ditlev (red.): *Kongens Retterting 1537-1660 I-II, 2003*

Lund, Troels: *Dagligt Liv i Norden, Femte udgave ved Knud Fabricius, 1929-31*

Venge, Mikael: *Dansk Toldhistorie Bd. I, 1987*

www.denstoredanske.dk

Herudover findes enkelte henvisninger til litteratur i de relevante noter.

Noter:

¹ Tandrup: 121

² STRO 1621, 065_0013

³ Chr. IVs Egenhændige Breve, Bd. III: 132 (11.6.1633 nr. 145)

⁴ Hill: 75f. Selv om det er et partsindlæg og nok overdrevet, rummer det sikkert en vis sandhed.

⁵ Bestalling af 25. januar 1605 i KBB 1603-08: 245. - Han må udover lønnen på 150 rdlr., som tolderen skal betale ham "ikke befatte sig med den Rente, som de andre Toldskrivere hidtil have haft. Han skal ligesom de andre Kongens Tjenere i samme Bestilling være fri for al kongelig og borgerlig Tynge, saalænge han er i denne Tjeneste."

⁶ Se om dette dynasti min artikel: "Seks generationer af toldere i Helsingør" i Zise nr. 3, 2014: 97ff.

⁷ Danmarks Adels Aarbog 1955, Rosenvinge: 35

⁸ Se Roskilde Kapitels Jordebog 1568: 246f. om striden om et vikarie knyttet til Roskilde Domkirkes Babaræ senioris alter, som kongen havde forlenet skoledrengene Morten Jensen og hans fætter Niels Henriksen med. Jf. KBB 1566-70:135,156, 300, 376, 469.

⁹ Holland Danmark Bd. I: 161

¹⁰ Allerede i 1604 optræder han i toldbøgerne i en alder af kun 16-17 år som selvstændig handelsmand med en leverance kedelkobber til kongens bøssestøber og et parti heglet hør til Simon fuglefænger. STRO 1604, 047_0180 & 0181

¹¹ Appel: 245, Johan Jørgensen, 1957: 17f

¹² Danmarks Adels Aarbog: Rosenvinge, nr. 32.a-c.: 35f. omtaler kun disse tre brødre

¹³ Helsingør Skifteprotokol 1625-27: 205; der findes i boet små contrafejer af Mogens og hans bror Morten "der de war børn": 216

¹⁴ Helsingør Skifteprotokol 1625-27: 222. Endeligt skifte i Helsingør Skifteprotokol 1628-31: 309V-310R. Se nedenfor i afsnittet "En dobbelt arvesag."

¹⁵ Tandrup: 120

¹⁶ KBB 1627-29: 286f.

¹⁷ KBB 1627-29: 473

¹⁸ KBB 1630-32: 203f.

¹⁹ Holstup Schultz: 124

²⁰ Dansk Toldhistorie I: 275f. Da han var gift med Trine Christophersdatter, er tilknytningen ikke gennem hende.

²¹ Tolden i Sundet: 93

²² Dalgaard: 82

²³ I overensstemmelse med sit efternavn skal han være søn af en Morten. Der findes kun to, der opfylder det krav, i Rosenvingeslægten: Morten Jensen og hans søn Morten Mortensen. Denne ville dog næppe kunne være far til Mads Mortensen, som ved sin udnævnelse til tolder i 1641 efter karriere i Rentekammeret nok ikke har været under 40 år og altså må være født omkring århundredeskiftet, hvor Morten Mortensen sandsynligvis kun har været en halv snes år gammel.

²⁴ Digtet "Den Ærlige, Høj-agtbare, Velfor-

- nemme og nu Salige Mand Mads Mortensen, Fordom Kongl. Majests. Toldere udi Helsingør Til ævig Æres Minde” blev trykt af Jørgen Lamprecht i Kiøbenhavn. Her efter: M. Anders Bordings Poetiske Skrifter, 1735: 134 ff., www.kb.dk/e-mat/dod/11530400258E.pdf (s.202)
- ²⁵ Skifte 30.6. og 7.7.1607 i Helsingør Skifteprotokol 1603-10: 274V-281R. -
- ²⁶ Levnedbeskrivelse i: H. H. Goische: Prophetiske Beenhus eller Gudelige oc skrifftmessige Betenckninger udi en Ligprædicken holden offver Birgitte Willumsdaatter... 26 Novembris 1660.
- ²⁷ Danmarks Adels Årbog 1955, Rosenvinge nr. 52.a & b.: 38; jf. Olai Ovenstad: Militærbiografier. Den norske Hærs Officerer, Oslo 1949: 570f. Rytteriet kaldes her såvel ”norske stenders rytteri” som ”esk[adron] nasj[onale] Ryttere”; jf. H. J. Barstad: Norges Landforsvar 1604-1643, Christiania 1905: 177. Her omtales ”det nationale Rytteri” på 500 mand.
- ²⁸ STRO 1629,073_0599
- ²⁹ Dødsdato fra en gravplade kendt i afskrift fra 1700-tallet. Se Danmarks Kirker II, Frederiksborg Amt, Bd. 1: 270. Birgitte Siunisdatter angives som død i sit 84. år. I så fald skulle hun have født sine tre børn, da hun var omkring 60 år. Afskriveren må have fejllæst alderangivelsen, som mere sandsynligt kunne være 54. år.
- ³⁰ STRO 1637, 086_0470. Den i note 28 nævnte gravplade angiver dødsdagen til 26. februar, knapt syv måneder tidligere end STRO, som 086_0479 har en skæringsdato i regnskabet den 24. september med en opgørelse af indtægter oppebåret af Villum Mortensen og kollegaen Hans Holstein før denne dato, og 086_0470 summen af de indtægter Hans Holstein ”allenne haffuer oppeborit fraa dend 23. Septembris ... S: Willum Mortensøn wid døden er affgaen.”
- ³¹ Anordning dateret på Kronborg 16.1.1605. Diplomatarium Helsingoranum: 83; jf. Johan Jørgensen, 1968: 12
- ³² Missive af 1.1.1638 i KBB 1637-39: 278
- ³³ Helsingør Bys Tingbog 1607-1608: Fol.58R+V (7.3.1608); jf. L. Pedersen Bd. II: 266f.
- ³⁴ Bestalling i KBB 1603-08: 245 (25.1.1605). - Han må udover lønnen på 150 rdlr., som tolderen skal betale ham ”ikke befatte sig med den Rente, som de andre Toldskriver hidtil have haft. VM skal ligesom de andre Kongens Tjenere i samme Bestilling være fri for al kongelig og borgerlig Tynge, saalænge han er i denne Tjeneste.”
- ³⁵ KBB 1627-29: 442 (9.6.1628) ”Hvad der paa Toldboden af Tolderne skal underskrives paa Kongens Vegne, skal han sammen med de øvrige Toldskrivere undertegne og besegle.”
- ³⁶ Smstds. ”Dog bevilges det ham, at han indtil førstkommande 1. Januar maa drive sin Handel og Købmandsskab, men ikke længere.”
- ³⁷ Chr.IV’s Egenhændige Breve, Bd. III: 112f. (23.4.1633 nr. 124-125) & 128 (9.6.1633 nr. 142)
- ³⁸ STRO1634, 082_0200
- ³⁹ Christian IV’s Egenhændige Breve bringer en række klager over misforhold på toldboden: Fejltaellinger af pengene tog dagligt til. Ved en lejlighed manglede 10 daler ud af 300 i en pose, ved en anden lejlighed 30 ud af 300. Bd. IV: 168f. (26.12.1637 nr. 213) Der kom ”een haab falske daler oc anden møndt, som intett duer.” Bd. IV: 195f. (10.11.1638 nr. 244)
- ⁴⁰ Dalgaard, 1963. Jf. Dansk Toldhistorie I: 274-75. - Det var ved den lejlighed, Willum Mortensens svigersøn, Jonas Heinemark og ovennævnte Mads Mortensen overtog tolderembederne.
- ⁴¹ Chr.IV’s Egenhændige Breve, Bd. III: 112f. (23.4.1633 nr. 124-125)
- ⁴² Chr.IV’s Egenhændige Breve, Bd. III: 128 (9.6.1633 nr. 142)
- ⁴³ Smstds.
- ⁴⁴ Chr.IV’s Egenhændige Breve, Bd. III: 112 (23.4.1633 nr. 124) - Det var måske en overvejelse værd, om kirkekiste nr. 1 med tre pengetrage fra midten af 1600-tallet, som

- findes i Helsingør, Skt. Marie Kirke, kunne være en af disse toldkister. Danmarks Kirker II, Frederiksborg Amt, Bd. 1: 415f.
- ⁴⁵ STRO 1617, 060_0272
- ⁴⁶ STRO 1618, 061_0458
- ⁴⁷ STRO 1621, 065_0020
- ⁴⁸ STRO 1618, 061_0458
- ⁴⁹ Tandrup: 230 note 7
- ⁵⁰ Chr.IV's Egenhændige Breve, Bd. III: 438f. (9.11.1635 nr. 525)
- ⁵¹ Tandrup: 613 note 10.
- ⁵² Helsingør Skifteprotokol, 1625-27: 204. Det ene gældsbevis er udstedt til Morten Jensens fjerde hustru Barbra. - Derimod er Willum Mortensen med på listen over dem, der i 1627 fik forsikringsbreve på sølv leveret til kongen. Willum Mortensen leverede rusølv til en værdi af 200 rdlr. til 6% rente. KBB 1627-29: 848f. (21.9.1627)
- ⁵³ STRO 1628, 072_0396f.
- ⁵⁴ STRO 1628, 072_0412, 073_0590
- ⁵⁵ STRO 1629, 073_0587
- ⁵⁶ STRO 1630, 074_0518, 0519.
- ⁵⁷ Samuel de Geer, der, som det fremgår af den senere retstvist, var hans faktor i Amsterdam.
- ⁵⁸ www.denstoredanske.dk
- ⁵⁹ Chr.IV's Egenhændige Breve, Bd. III: 200 (4.12.1633 nr. 227)
- ⁶⁰ KBB 1633-34: 739 (27.8.1634) & 752 (12.9.1634)
- ⁶¹ KBB 1635-36: 2f. (3.1.1635)
- ⁶² Karl Smári Hreinsson & Adam Nichols: *The Travels of Reverend Ólafur Egilsson*, 2008; Jens Riise Kristensen: *Barbariet tur retur*, 2003
- ⁶³ Tandrup: 433 note 5
- ⁶⁴ STRO 1610, 053_0079
- ⁶⁵ Se om denne skik Troels-Lund V, 137f. I 1626 gjaldt det Frederiksborg, hvor WM leverede en kiste glas, og hans stedmor, Barbra, der nyligt var blevet enke, det samme i to omgange.
- ⁶⁶ STRO 1612, 055_0257
- ⁶⁷ Udgiftsregnskab for dette år mangler i toldbøgerne, men restbetaling for krudt leveret "forleden aar" ses det følgende år i STRO 1628, 072_0398
- ⁶⁸ KBB 1627-29: 546f. (7.11.1628); en leverance på i alt 15.250 rdlr. sammen med købmand Johan Ettersen, København. Afdrag betalt 1629 STRO 073_0588, 1630 STRO 074_0529 og slutafregning 1631 STRO 076_0059. Der beregnes ingen renter!
- ⁶⁹ STRO 1629, 073_0598 på vegne af Peder Ancher
- ⁷⁰ STRO 1630, 074_0524 (forskud til indkøb af krudt. - Restbetaling 1631 STRO 076_0043)
- ⁷¹ STRO 1612, 055_0261
- ⁷² STRO 1626, 070_0278
- ⁷³ STRO 1629, 073_0588 Sammen med Johan Ettersen leverede han i 1629 1200 uniformer og 2208 tønder malt.
- ⁷⁴ STRO 1630, 074_0524
- ⁷⁵ STRO 1622, 066_0035; 1623, 067_0025; 1625, 069_0138; 1628, 072_0404; 1629, 073_0598; 1630, 074_0529 1631, 076_0059
- ⁷⁶ STRO 1625, 069_0136; 1626, 070_0273, 0279, 293; 1629, 073_0587, 0629f.
- ⁷⁷ STRO 1631, 076_0060; 1632, 079_0355
- ⁷⁸ Rentemesterregnskaber 1633-34: 199V
- ⁷⁹ Smsteds.: Fol.180V
- ⁸⁰ Chr.IV's Egenhændige Breve, Bd. III: 121 (15.5.1633 nr. 135)
- ⁸¹ Chr.IV's Egenhændige Breve, Bd. III: 150 (9.8.1633 nr. 173)
- ⁸² Rentemesterregnskaber 1633-34: 199V
- ⁸³ KBB 1635-36: 176 (22.5.1635)
- ⁸⁴ Rentemesterregnskaber 1635-1636: 66R
- ⁸⁵ Chr.IV's Egenhændige Breve, 7de Hefte: 98 (17.6.1641 nr. 61) nævner en udbetaling af 3.000 rdlr. til "Wyllem Mortensøns aruynger", som må ses som afdrag på dette mellemværende. En extract over toldregnskabet 1536-36 ført med Willum Mortensens hånd i STRO 1635, 084_017-0120, der viser et overskud på 173 rdlr. 3 ort 10½ sk., afsluttes med en bemærkning skrevet med anden hånd, at beløbet "før is till Affkortning vdj Willem Mortensens Arffuignes Affregning beregnet fra den 13 Aprilis 1633 til 20 May 1650." Datoen den 13.

- april 1633 er netop den dato, der er anført på Willum Mortensens regning vedr. leverancen til Kronborg i Rentekammerets regnskab 1633-1634: 199V. Regnskabet er altså først endeligt gjort op i 1650.
- ⁸⁶ Der henvises generelt til toldbøgernes udgiftsregnskaber.
- ⁸⁷ STRO 1622, 066_0036f.
- ⁸⁸ STRO 1628, 073_0587-0588
- ⁸⁹ STRO 1629, 073_0599
- ⁹⁰ STRO 1622, 066_0034
- ⁹¹ Helsingør Skifteprotokol 1626-27: 204R
- ⁹² Chr.IV's Egenhændige Breve, Bd.1: 224ff. (Omr. 1621 nr. 177) Citater: 232
- ⁹³ KBB 1621-23: 708f. (16.10.1623)
- ⁹⁴ KBB 1624-26: 587 (Missive af 24.2. til lensmand Jørgen Urne på Kronborg)
- ⁹⁵ Heiberg: 219f.
- ⁹⁶ Bender: 66f.
- ⁹⁷ Bender: 75. En række af indskyderne er nævnt i note 13 s. 158ff.
- ⁹⁸ Beløbet fremgår af missive til lensmand Jens Høg, Visby i KBB 1627-29: 326 (13.2.1628)
- ⁹⁹ Der henvises til Benders og Gardells værker
- ¹⁰⁰ Missive af 23.7.1621. KBB 1621-23: 132f.
- ¹⁰¹ CCD III: 662ff.
- ¹⁰² KBB 1621-23: 356. Forordning af 19.5.1623. Jf. CCD IV: 11
- ¹⁰³ KBB 1621-23: 541 (28.2.1623)
- ¹⁰⁴ KBB 1621-23: 516 (6.1.1623)
- ¹⁰⁵ Bender: 76; 80; Den gældspost på 1.250 rdlr., som kræves betalt af Willum Mortensen i tre rater i foråret 1626, kunne være den del af det ovenfor omtalte lån på 3.000 rdlr. muligvis anvendt til at sætte gange i handelen på Øsel. KBB 1624-26: 587 (24.2.1626)
- ¹⁰⁶ KBB 1621-23: 695
- ¹⁰⁷ Christian IV havde formuleret sit merkantilistiske mål således: "Os til ære og købmændene med Guds hjælp uden skade." Heiberg: 217
- ¹⁰⁸ KBB 1621-23: 544 (21.3.1623), jf. CCD IV: 63
- ¹⁰⁹ KBB 1621-23: 640 (9.7.1623), jf. CCD IV: 90f.
- ¹¹⁰ KBB 1624-26: 239 (8.9.1624)
- ¹¹¹ KBB 1624-26: 374 (23.4.1625), jf. CCD IV 743f. og missive af 29.4. til borgemestre og råd i Visby KBB 1624-26: 395f.
- ¹¹² Bender: 80
- ¹¹³ KBB 1624-26: 395f. (29.4.1625)
- ¹¹⁴ KBB 1624-26: 532 (8.11.1625)
- ¹¹⁵ KBB 1624-26: 710f. (10.6.1626)
- ¹¹⁶ KBB 1624-26: 587 (24.2.1626)
- ¹¹⁷ KBB 1627-29: 320; 334f. (7.2.& 19.2.1628)
- ¹¹⁸ KBB 1627-29: 416 (7.5.1628)
- ¹¹⁹ Herredagsdombog 39: 485R&V
- ¹²⁰ KBB 1627-29: 416 (7.5.1628); 663 (20.3.1629)
- ¹²¹ KBB 1627-29: 326 (13.2.1628)
- ¹²² Bender: 68
- ¹²³ Herredagsdombog 39: 482R-483V
- ¹²⁴ KBB 1624-26: 775;787f. (4.8. & 17.8.1626), KBB 1627-29: 59 (21.4.1627): 403f. (28.4.1628); 488 (11.9.1628)
- ¹²⁵ KBB 1627-29: 664f. (21.4.1629)
- ¹²⁶ KBB 1630-32: 5f. (5.1.1630)
- ¹²⁷ KBB 1630-32: 395 (5.3.1631)
- ¹²⁸ KBB 1633-34: 691 (11.7.1634)
- ¹²⁹ KBB 1635-36: 683 (28.6.1636)
- ¹³⁰ Herredagsdombog 39: 473R-486R
- ¹³¹ Bender: 87 note 43
- ¹³² Herredagsdombog 43: 167R-178R.
- ¹³³ KBB 1640-41: 636. (29.10.1641)
- ¹³⁴ Domsafsigelserne ved landsting og kommissionsdomstole er hovedsageligt kun bevaret i referaterne fra Rettertinget.
- ¹³⁵ "Litigation therefore remained the most popular of indoor sports" Tamm: Kongens Retterting Bd. I: 9
- ¹³⁶ Rådstueprotokol 1622-1626: 101V
- ¹³⁷ Smstds.: 103V
- ¹³⁸ Herredagsdombog 33: 410R med henvisning til Helsingørs toldbog 18. april 1623, der dog ikke angiver mængden af salt og i øvrigt har 19. april som dato for klareringen. Jf. STRO 066_0150 & 0222
- ¹³⁹ Bodmerilån omtales i Frederik IIs Søret §68. Det skulle kun indfries, hvis skib og gods kom sikkert frem. Oppengene kan betragtes som en form for søforsikring. Grandjean: 53f.

- ¹⁴⁰ Herredagsdombog 33: 401R-420R
- ¹⁴¹ Herredagsdombog 33: 411 R & V
- ¹⁴² Smstds.: 402R
- ¹⁴³ Smstds.: 417V
- ¹⁴⁴ Smstds.: 411V, 412R
- ¹⁴⁵ STRO 066_0264
- ¹⁴⁶ Herredagsdombog 33: 404R: "Wp diesen contract betaldt thuolff hundred Rixdl: in specie Jan Lambertsen wegen Lucas Wastesen Datum 29 july 1623. Jf. 412R
- ¹⁴⁷ STRO 1622, 066_0189
- ¹⁴⁸ Herredagsdombog 33: 404V
- ¹⁴⁹ Smstds.: 404V & 419V
- ¹⁵⁰ Smstds.: 402V
- ¹⁵¹ Smstds.: 406R-408R, der kom ikke mindre end fire breve herom, dateret 25.4, 24.5, 3.6. og 26.6.1623
- ¹⁵² Ibidem: 412V, jf. Tandrup: 488 note 4
- ¹⁵³ Herredagsdombog 33: 406R
- ¹⁵⁴ Smstds.: 412V-413R; 414V
- ¹⁵⁵ Smstds.: 403R
- ¹⁵⁶ Raadstueprotokol 1622-1626: 159R-163R
- ¹⁵⁷ Smstds.: 175R
- ¹⁵⁸ Tandrup: 454 note 4, KBB 1624-26: 147 (6.6.1624)
- ¹⁵⁹ Tandrup: 456
- ¹⁶⁰ Tandrup: 454 note 3
- ¹⁶¹ Tandrup: 471 note 16: "att wy swänska någon trefycker förmå driffwa vthj Wästerhaffwet, sådant at förhindra derass ypsät ähr."
- ¹⁶² Tandrup: 470f.
- ¹⁶³ KBB 1624-26: 173 (10.7.1624)
- ¹⁶⁴ Herredagsdombog 33: 408V-409V; 416R; Tandrup: 489 note 3 angiver, at betalingen først fandt sted den 3. august.
- ¹⁶⁵ Tandrup: 487ff.
- ¹⁶⁶ Herredagsdombog 33: 420R
- ¹⁶⁷ KBB 1624-1626: 638
- ¹⁶⁸ Smstds.: 645
- ¹⁶⁹ Smstds.: 652
- ¹⁷⁰ Smstds.: 810
- ¹⁷¹ Helsingør skifteprotokol 1628-31: 309R+V, jf. Danmarks Adelsårbog 1955, Rosenvinge:36
- ¹⁷² KBB 1627-29: 473. Missive af 29.8.1628 til Frederik Urne, der skal hjælpe agenten til rette i sagen.
- ¹⁷³ KBB 1630-32: 91 (12.3.1630)
- ¹⁷⁴ Smstds.: 151 (1.7.1630)
- ¹⁷⁵ Herredagsdombog 31: 211V-215R.
- ¹⁷⁶ Der henvises flere gange til en skiftebeslutning af 23. juli 1607, som dog ikke ses i Helsingørs Skifteprotokol.
- ¹⁷⁷ Rådstueprotokol 1622-1626: 102V-105R
- ¹⁷⁸ Denne trussel bruges også senere over for to medlemmer af retten, der ikke tilslutter sig den afsagte dom, men jeg har ikke fundet hjemlen til den.
- ¹⁷⁹ Skifteprotokol for Helsingør 1625-27: 264R-265V
- ¹⁸⁰ Skifteprotokol for Helsingør 1603-10: 274V-281R
- ¹⁸¹ Laurids Pedersen I: 413
- ¹⁸² KBB 1627-29: 646 (17.2.1629)
- ¹⁸³ Skifteprotokol for Helsingør 1625-27: 231V-232R
- ¹⁸⁴ KBB 1633-34: 645 (12.6.1634)
- ¹⁸⁵ Herredagsdombog 37: 293V-305R. Sidetal mangle, men sidetal anført i Kongens Retterting 1537-1660 II er fulgt
- ¹⁸⁶ STRO 1630, 074_0519. Samuel de Geers efternavn staves på mange forskellige måder.
- ¹⁸⁷ Smstds.
- ¹⁸⁸ Herredagsdombog 37: 294R
- ¹⁸⁹ Smstds.: 295R
- ¹⁹⁰ Herredagsdombog 37: 296V
- ¹⁹¹ Smstds.: 300V-302R
- ¹⁹² Helsingør Tingbog 1631-1634: 344R; Herredagsdombog 37: 298V; 300R+V
- ¹⁹³ Smstds.: 294R
- ¹⁹⁴ Smstds.: 305R
- ¹⁹⁵ Herredagsdombog 39: 244V-257R; Herredagsdombog 41: 188V-193R
- ¹⁹⁶ Herredagsdombog 39: 249V, 255V, 256R
- ¹⁹⁷ KBB 1627-29: 546f. missive af 7.11.1628. Det omtaler kun Antvorskov len og angiver kornet til 1500 tønder rug og 4500 tønder byg leveret i skibet inden førstkommende Mortensdag. Krudtet skulle sammen med andre varer leveres i Glückstadt
- ¹⁹⁸ "med hinanden udj lige madschapie ehr indtrædne..." Herredagsdombog 39: 255V;

- dette benægter Johan Ettersen, smstds: 247V
- ¹⁹⁹ De tre nævnte domme omtalt i Herredagsdombog 39: 245V. Bytingsdommen taler dog om ”halffparten aff samme kruds betalling”. Helsingør Bys Tingbog 1631-1634: 343V, hvilket svarer til, at leverancen skulle være på 7.500 pund, hvilket også synes at fremgå andre steder i sagsfremstillingen.
- ²⁰⁰ Helsingør Bys Tingbog 1631-1634: 344R
- ²⁰¹ Ibidem: 246R. Missive i Kiøbenhans Diplomatarium Bd. V: 163
- ²⁰² Herredagsdombog 39: 245R & 246V, Herredagsdombog 41: 189V
- ²⁰³ KBB 1635-36: 192f. Missive 19.8.1635
- ²⁰⁴ Svarende til ca. 525 rdlr.
- ²⁰⁵ Herredagsdombog 39: 245R & 253R, Herredagsdombog 41: 188V
- ²⁰⁶ Smstds.: 189R
- ²⁰⁷ Smstds.: 192V & 193R
- ²⁰⁸ Bartholomeus Hågensen var i begyndelsen af 1620'erne skriver på Hamtermøllen ved Helsingør. Chr.IV's Egenhændige Breve, Bd. I: 233 (5.2.1622 nr. 179). Willum Mortensen og Peder Svendsen har både sammen og hver for sig leveret stangjern til Hamtermøllen i disse år. Se f.eks. STRO 066_0035 & 067_0025.
- ²⁰⁹ KBB:1633-34: 793f. (4.11.1634)
- ²¹⁰ KBB 1637-39: 876f. (31.7.1639)
- ²¹¹ KBB 1635-36: 739f.
- ²¹² KBB 1637-39: 876f.
- ²¹³ KBB 1633-34: 793f. (4.11.1634)
- ²¹⁴ KBB 1635-36: 739f. (16.11.1636)
- ²¹⁵ KBB 1637-39: 876f. (31.7.1639)
- ²¹⁶ Bender: 158 note 13 (Peder Svendsen)
- ²¹⁷ Helsingør Bys Tingbog 1639-1642: 36V
- ²¹⁸ Herredagsdombog Nr.43: 167R-178R
- ²¹⁹ www.tikobkommune.dk/striden-om-kronborg-teglværk.html
- ²²⁰ KBB 1630-32: 678f. (6.2.1632)
- ²²¹ KBB 1633-34: 83 (23.3.1633)
- ²²² www.tikobkommune.dk/striden-om-kronborg-teglværk.html. Her tales om 10 ovne á 10.000 teglsten og 10 ovne á 7.000 mursten. Det må antages at førstnævnte kategori er en fejlskrivning for tagsten.
- ²²³ STRO 1610, 053_0077
- ²²⁴ STRO 1633, 082_190
- ²²⁵ STRO 1633, 082_187
- ²²⁶ Christian IV's Egenhændige Breve, Bd. III: 451 (10.12.1635 nr. 542)
- ²²⁷ Rentemesterregnskaber 1633-34: 180V
- ²²⁸ Kjøbenhavns Diplomatarium III: 157f. nr. 195, jf. Lind, 1882: 8f., jf. Danmarks Adels Aarbog 1955: 35f.
- ²²⁹ Johan Jørgensen, 1957: 34ff; 49
- ²³⁰ Jacob Madsen i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg. 1979-84. Her efter www.denstore-danske.dk.
- ²³¹ STRO_1625, 069_0181, Bender: 90
- ²³² ”i sit 50. Aar”. Gravplade nævnt i Danmarks Kirker II, Frederiksborg Amt, Bd. I: 270
- ²³³ Smstds.: 173ff.

Formidling af told- og skattehistorie - Facebook

af Tom Borgmann

I december 2014 oprettede jeg på Facebook en lukket gruppe med navnet "Tidligere ansatte i Toldvæsenet, ToldSkat og Skat" med formålet, at give tidligere kolleger mulighed for at finde hinanden igen, at indsætte fotos fra personalesammenkomster og fester samt arbejdssituationer.

Desuden er gruppens formål at huske de sjove historier om de kolleger, der nogle gange blev betragtet som originaler og dermed gjorde hverdagen afvekslende og sjov. At finde de højtidelige situationer, de gode, de mindeværdige, så vi sammen husker det igen! Vi fastholder med andre ord historien - via historien om vores arbejdsplads og vilkårene herfor, herunder især det sociale sammenhold blandt kolleger.

Facebook-gruppen har nu 666 tidligere kolleger, som finder mange gode minder her.

Hvis du i forvejen er bruger af Facebook, er det nemt at finde gruppen, idet du bare taster dens navn i søgefeltet øverst på din facebook-side. Når du er kommet til gruppens side, anmoder du om optagelse i gruppen, som er LUKKET, dvs den giver ALENE plads for tidligere ansatte. Jeg ser, som gruppens administrator anmodningen, og accepterer dit

medlemskab af gruppen, hvis jeg kender dig, eller forholdsvis nemt kan finde dig i tidligere personalefortegnelser mv. Er dette ikke nok, vil jeg spørge hvor, hvornår og med hvem du har arbejdet sammen, og så skulle der gerne være informationer nok til at optage dig som medlem.

Men har du en facebook-ven, der allerede er medlem af gruppen kan du også bare bede vedkommende om at lukke dig ind.

Hvis du ikke allerede har en "profil" på facebook, kan du hurtigt oprette den via www.facebook.dk.

Nogle synes, at facebook er noget pjat, som man ikke skal beskæftige sig med, og som bare bliver misbrugt til alt muligt og fjas. Min erfaring er, at så længe man selv er diskret og opfører sig, som man forventer andre skal opføre sig, så er det et sjovt værktøj til at bevare og skabe et netværk, og som i dette tilfælde kalder minder frem. Via sine indstillinger på egen profil kan man selv sikre, at egne opdateringer primært kommer til egne venner og grupper, og så må man jo selv tage stilling til, om man vil benytte sin profil til at kommunikere med mange personer, eller måske bare til diskret at følge med på f.eks den omtalte gruppe.

God fornøjelse.

Indholdsfortegnelse

Hans Munk Pedersen:

Indledning s. 83

Kurt W. Mortensen:

Tiden som afløser i toldvæsenet s. 84

Mogens Jensen:

Villum Mortensen

- en Øresundstolders liv og virke i
begyndelsen af 1600-tallet

s. 88

Tom Borgmann:

Formidling af told- og skattehistorie

- Facebook

s. 127